

ФРАНКСКАТА ДЪРЖАВА И ПОЛАБСКО-ПРИБАЛТИЙСКИТЕ СЛАВЯНИ ПРЕЗ IX В.

ГЕОРГИ СОТИРОВ

Рецензент: проф. д-р М. Йонов

Редактор: Георги Бакалов

Катедра по стара и средновековна обща история

Георги Сотиров. ГОСУДАРСТВО ФРАНКОВ И ПОЛАБСКО-ПРИБАЛТИЙСКИЕ СЛАВЯНЕ В IX ВЕКЕ

Политические отношения государства франков и полабско-прибалтийских славян в IX веке являются элементом утверждающихся в это время международных отношений в Средней Европе. Политические контакты на северо-востоке имеют двойное значение — для франкских владетелей они являются реализацией их имперских идей, амбиций и феодальной экспансии. Но для полабско-прибалтийских славян они являются моментом и индикатором консолидации их внутренне-политического строя. Исследование этих отношений дает возможность показать примерную картину политического развития этих групп славян в IX веке.

Georgi Sotirov. THE FRANCS STATE AND THE BALTIC SLAVS IN THE IX C.

The political relations between the Franks state and the Baltic slavs in the IX c. are an element of the formation of the international relations in Central Europe at the time. The political contacts in northeastern direction acquire a two-way importance for the Franks rulers. They are a realisation of the imperial ideas, imperial ambitions and feudal expansion. At the same time these contacts are a moment and a indicator of the consolidation of the internal political order of the Baltic slavs. The study of the relations permits to create a model picture of the development of that group of slavs in the IX c.

Настоящата работа е опит да бъдат разгледани в по-цялостен план политическите отношения между франкската (съответно Източнофранкската) държава и полабско-прибалтийските славяни през IX в.. Ще се опитаме да покажем тези отношения на първо място като исторически обусловени от процеса на политическо изграждане на френската държава и от стремежите ѝ към феодална експанзия, които се сблъскват с напредналият стадий на етническо и културно обособяване и консолидация на непосредствените ѝ съседи на изток — полабско-прибалтийските славяни. Посочените отношения, вече с оглед характера на европейската политическа структура през IX в., не ще бъдат изолирани, а ще са свързани с общото развитие на военнополитическите контакти в Средна Европа — конкретно и на двете страни (франки и полаби) със саксите и датчаните, а и в резонанс с важните събития в среднодунавския регион. При това положение е безспорно, че отношенията между франкската държава и полабско-прибалтийските славяни ще бъдат съществен елемент на международните отношения в Средна Европа по онова време.

На второ място значението и последиците на тези политически отношения могат да се видят в две посоки: от една страна, към франкската държава, а от друга — към развитието на държавнополитическия строй на полабско-прибалтийските славяни.

Посоченият проблем е изследван в научната литература. Той е поставян по-комплексно и в старата историография, но там могат да се забележат сериозни методически и методологически непълноти. В новите изследвания има значителни научни приноси, но те се отнасят към по-частни или специални въпроси, или пък последните доминират методически. С оглед на това смятаме, че един опит да се проследят отношенията между франкската държава и полабско-прибалтийските славяни и по-особената им роля за развитието на държавния строй у последните е до голяма степен издържан.

Горните теоретически съображения определят структурата на предлаганата работа. Гл. I „Проблеми на международните отношения в Средна Европа през последното десетилетие на VIII в.“ е по-същество въвеждаща и ни дава възможност да видим факторите, които създават реалността изобщо за развитие на международни отношения на североизтока. Това е равнището на изграждане на държавнополитическия строй на франкската държава, както и събитията и общата обстановка в Северна Европа през последното десетилетие на VIII в. Втората глава съдържа преглед на научната литература и анализ на съществуващите писмени източници с оглед на приетия историографски модел. В заключението е дадена и кратка реконструкция на историческото развитие на полабско-прибалтийските славяни като извод от предложения преди това анализ.

Настоящата работа е първа част от по-широко изследване, чиято втора част също ще бъде предадена за отпечатване в ГСУ при ИФ.

ПРОБЛЕМИ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В СРЕДНА ЕВРОПА ПРЕЗ ПОСЛЕДНОТО ДЕСЕТИЛЕТИЕ НА VIII В.

Деветият век е преломен момент в европейската политическа история. В предходното време (V — VIII в.) се извършили важни етнически, социални и политически изменения, които довеждат до постепенното изграждане на феодалната система на стария континент. През V — VIII в. международните отношения имали непостоянен, хаотичен и случаен характер: културно-етническата и верско-религиозната консолидация били още далече от окончателно завършване, липсвала компактно изградена и постоянно действаща политическа структура. Едва през IX в. тези моменти започват да се преодоляват. Главен фактор в това отношение е относително изпреварващото социално-икономическо и политическо развитие на франкската (съответно Източнофранкската) държава спрямо нейните средноевропейски съседи. Без да се впускаме в подробности, като причини можем да посочим изгодното географско-политическо и военно-стратегическо положение на първоначалните територии, които са завладели франките, плавното съчетаване между римските и германските отношения в техния обществен строй и ранното налагане на християнството. Тези обстоятелства се отнасяли също към времето V — VIII в.

Главен белег на изграждащата се в началото на IX в. вътрешна административна и политическа структура на франкската държава е разделянето на страната на графства, около 230 на брой, към които се включват и пограничните маркграфства, и същевременно налагане на васално-ленните отношения¹. Управителите на тези административни единици, графовете, били предани на краля и споделят неговите идеи за универсална християнска държава. Освен това можем да отбележим и практиката на т. нар. кралски посланици (*missi*), които притежавали извънредни пълномощия и провъзгласявали по места кралските разпореждания и капитуларии в присъствието на магнатите и аристокрацията.

Феодалните отношения са социална база на тази вътрешна структура. Това са отношения на господство и подчинение, но по принцип са насочени и навън, т. е. изграждали се едновременно и чрез завоюването на редица германски и негермански племена и народи от франките. Така постепенно се създавали християнско-универсалистките стремежи у техните крале. В ранния период може би най-важно значение имало завладяването на вестготското (508–510) и бургундското кралство (534). Тогава обаче нещата са били все още в своя зачатък, т. е. преобладавали са институциите от военно-демократичния период. С по-съществени последици са събитията от втората половина на VIII в., т. е. покоряването на лангобардското кралство (773–776), завладяването на Саксония, пълното подчиняване на баварското херцогство и разгрома на аварския каганат. На последните три събития заслужава да се спрем по-подробно, понеже като резултат от тях франкската държава се превръща в реален фактор на средноевропейските политически отношения, т. е. прак-

¹ Glanz, J., L. Häusler. *Frankenreich Karls des Grossen*. — In: *Deutsche Geschichte*. Bd. I. T. I. *Vom Franken Reich zum Deutschen Reich 500 — 1024*. Prisma Verlag, Hrsg Pleticha H. 1983, p. 62; Bleiber, W. *Der frühdeudale karolingische Staat, seine Machtgrundlagen und seine Organe*. Deutsche Geschichte. Bd. I. *Von den Anfängen bis zur Ausbildung des Feudalismus, Mitte des 11. Jh.* Leiter Hermann, J. 1982, p. 303.

тически формира тези отношения и влияе съществено и продължително върху тях.

След битката при Лехфелд през 743 г., при която баварският херцог Одило претърпял поражение от франките, Бавария става зависимо херцогство към франкската държава. Следващият херцог е Тасило III (748–788). След 763 г. той се опитва да получи подкрепата на баварската църква и светска аристокрация, за да си осигури политическа самостоятелност — разширява църковното и политическото проникване сред съседните на Бавария славяни, по-специално каринтийските, които са подчинени най-късно до 772 г.² Явно е обаче, че Тасило III няма достатъчно военни и политически ресурси, за да противостои на франкския крал. Критични се оказват 80-те години на VIII в. Въпреки даваните обещания за вярност на баварския херцог през 784 г. на баварско-италианската граница се стига до открити военни стълкновения между бавари и франки. Относително спокойното положение в Саксония между 785 и 792 г. дава възможност за окончателното подчиняване на Бавария. През 887 г. положението на Тасило III вече е съвсем трудно. Нахлулите франкски войски го принуждават към подчинение, но му е запазена херцогската власт, като е потвърдена васалната зависимост. Тогава последвала решаващата намеса на аварите — през 788 г. Тасило се съюзява с тях. В отговор на сейма в Ингелхайм през лятото на 788 г. той е обявен за предател, лишен е от херцогско достойнство и е арестуван.

Свалянето на Тасило III означава ликвидирането на последното от старите племенни херцогства. Конкретните причини за този факт могат да се търсят в духа на обяснението на немския учен В. Блайбер. Споед него франкските крале Пипин и Карл чрез постепенно църковно и политическо проникване дестабилизирали властта на херцога. Особено тесни връзки с франкския кралски двор поддържали повечето баварски епископи и изобщо църковната аристокрация. Достатъчно било да се споменат имената на управителите на залцбургския диоцез Арно и Виргил. Последният, преди да отиде в Бавария, живял известно време при двора на крал Пипин (бащата на Карл Велики). Според югославския учен Й. Ковачевич вътрешните размирици в Бавария през 782 г. дали възможност за намеса от страна на франките. Съпругата на Тасило, Лиутберг, и племенната върхушка съставлявали „франкска партия“, която се стараела да ограничи властта на херцога и последният поради това бил принуден да сключи съюз с аварите³. Според нас може би аварите са по-активният политически фактор и съюзът им с Тасило III ще доведе към опасения у баварската аристокрация за накърняване на нейните привилегии. Решителната, крайна стъпка на херцога ще я подтикне открито да застане на страната на франките. Но не би било най-точно, ако се мисли, че Тасило III вследствие съюза с аварите се лишил от „доверието на народа си“ и поради това бил свален от власт⁴. И така според нас събитията в Бавария през 80-те години на IX в. се развиват твърде бързо (за онова време) и с решителната намеса на могъщия аварски каганат, при което църковното и политическото проникване на франкската държава преди това, без да го отричаме, разбира се, едва ли би било решителният подтик за падането на последното старо племенно херцогство.

² По-подробно за тези събития вж. у Bleiber, W. Die Beseitigung des bayerischen Stammesherzogtums. Deutsche Geschichte, p. 302. Възможно е това подчиняване на каринтийските славяни да е станало и по-рано, към средата на 40-те години на същия век, вж. у Grafenauer, B. Priljuhitev Karantanje na Zapad. — Cas, № 35, 1942, p. 23.

³ Ковачевич, Ј. Аварски Каганат. Београд, 1977, с. 87.

⁴ Glanz, J., L. Hävslér. Der Fall des letzten Stammesherzogs: Tassilo III. Von Baiern. Deutsche Geschichte, 1983, p. 41.

Каролингите, след като премахват самостоятелността на Бавария, неминуемо трябва да се сблъскат с аварите. Последните не само че са сериозна заплаха за цяла Средна Европа и Италия, но и са враждебно настроени срещу християнството, идеологическото кредо на Карл Велики и неговите наследници. Каганът също предусеща назряващия конфликт при придвижването на франкски войски непосредствено до границите на държавата му и при разправата с неговия съюзник — смъртната присъда на Тасило III е заменена с принудително замонашване. Карл Велики веднага издава указ за създаване на Баварската марка, с което Бавария започва да се управлява от кралски чиновник с титлата „префект“. Същевременно се укрепва и границата с аварите. През 790 г. каганът изпраща свои посланици във Вормс, които протестират срещу тези действия. Но споразумение не може да бъде постигнато и така през 791 г. избухват ожесточените франкско-аварски войни. Те завършват около 802 г. с пълно поражение на аварите и унищожаването на тяхната държава. По този повод Айнхард, биографът на Карл Велики, пише: „Колко бяха битките в това дело и колко кръв беше пролята свидетелствува лишената от население Панония. И мястото, където беше столицата на кагана, е така пусто, че там не може да се открие каквато и да е следа от човешки живот. Цялата аварска аристокрация беше унищожена в тази война, цялата слава [на аварите] пропада. [Франките] отнеха [праведно на аварите] всичките богатства и грабените от дълго време съкровища, [тъй като] не се помни която и да е война, започната срещу франките, да е праведна.“⁵ Дали в този цитат на Айнхард не прозира официалната версия на Карл за войната с аварите, т. е. война против враг, който „неправедно“ граби християнските народи? Тази идея според нас най-малко предопределя характера и изхода от войната, т. е. пълното унищожаване на аварската държава и етническото заличаване на аварите от картата на Средна Европа. Но под нея се крие най-вече значението, от една страна, на гредишното могъщество на каганата, т. е. опасенията у франките, че то може да се възстанови, а, от друга, невъзприемчивостта на аварите към християнството, обусловена от характера на техния обществен строй⁶.

Почти по същото време завършват и саксонските войни, в хода на които саксите са присъединени към франкската държава. Почти тридесетгодишната им съпротива е твърде ожесточена. Преломът настъпва през зимата на 784–785 г. Карл Велики прекарва цялата зима в Саксония и напълно опустошава страната. Последното десетилетие на VIII в. е и последната фаза на саксонската война (792–804). Началото на франкско-аварските войни дава сигнал за въстание на саксите. Негово огнище сега са северносаксонските територии — земите между Везер, Елбѐ и Северно море, а в следващите години обхваща и вестфалите⁷. Саксонското въстание, което ангажира максимално вниманието на франките, спасява каганата през 793 г. Саксите дори изпращат веднага посланици при аварите с предложение за съвместни действия, като разпръскват франкската войска, намираща се около устието на Везер и готвеща се да потегли на юг към Панония⁸. Карл Велики веднага

⁵ Vita Karoli Magni, p. 13. MGH, II, SS. Ed. G. Pertz, 1925, p. 450.

⁶ Според археологическите данни по време на Първия каганат аварите проявявали значителна веротърпимост по отношение на християнството. Имало чести случаи на смесени бракове, т. е. съпругата могла да бъде християнка, но от 80-те години на VII в. настъпила промяна в обратна посока: Ковачевић, J. Цит. съч., 206 — 207; За този страх от възстановяването на аварската държава може би свидетелствува известният капитуларий на К. Велики от 805 г., с който се забранява търговията с оръжие.

⁷ Bleiber, W. Цит. съч., с. 299.

⁸ Ковачевић, J. Цит. съч., с. 95.

предприема бързи контрамерки — през 794 г. отменя подготвяния поход срещу аварите и насочва цялата си войска към Саксония. Същевременно през 795 г. той сключва съюз с източните съседи на саксите — полабските ободрити. Франкските войски се разполагат на стан до селището Бардовик (до Люнебург) и изчакват идването на ободритските войски. Ободритският княз Вилчан обаче попада на засада при преминаването на Елба и е убит от нордалбингите. В отговор на това Карл в продължение на три години опустошава напълно земите между Елба и Везер, изселва жителите и прехвърля там франкски колонисти. Кралят постига окончателното покоряване на саксите именно чрез съюза с ободритите. През 798 г. при р. Свентина, близо до Килския залив, се сблъскват саксонските и ободритските войски. Начело на славяните е новият княз Дражко и кралският посланик Ебервин. Ободритите постигат решителна победа. На следващата 799 г. нордалбингите се подчиняват на сина на Карл Велики, също Карл, и му дават заложници⁹.

Краят на 80-те години и последното десетилетие на VIII в. ознаменува усилването на военнополитическите връзки между франкската държава и полабско-прибалтийските славяни. От казаното по-горе се вижда, че ободритите изиграват важна роля при покоряването на саксите. Но началото на политическите отношения между франките и полабите може да се търси към средата на VIII в., като е свързано с определени събития в Саксония. През 748 г. сърби, велети и ободрити, а вероятно и чехи, помогнали на майордома и бъдещ крал Пипин в борбата му срещу неговия брат Грифо и саксите. Може да се предполага наличието на изградени съюзни отношения около 780 г., когато ободритите са традиционни федерати на франкската държава срещу саксите¹⁰. През 789 г., когато положението в Саксония е по-спокойно, Карл Велики започва война срещу другото полабско-прибалтийско племе, лютичите. Причината за войната според Айнхард била враждебността на последните спрямо съюзниците на франките — ободритите¹¹. Кралят събира под знамената си голяма войска, съставена от франки, фризи, сакси, полабски сърби и ободрити начело с княз Вилчан. За преминаването на Елба са построени два моста (вероятно в долното течение на реката), като на единия от тях е оставен охранителен отряд. В хода на тази война се разиграват няколко големи сражения, но пред превъзхождащите сили на противника велетите да принудени да отстъпят на североизток към р. Пена, където била по всяка вероятност резиденцията на ободритския княз Драговит (*civitas Dragowiti*)¹². Драговит, който превъзхождал останалите ободритски князе и жупани с „аристократичността на рода си и с авторитета на старостта си“¹³, прекратява съпротивата. Той идва при Карл със сина си, дава заложници и полага клетва за върност. Неговият пример е последван от останалите лютички князе. Драговит обаче е оставен в положението на княз, при все че бил васал на франкската държава¹⁴.

⁹ Гильфердинг, А. Собр. соч. Т. 4. История балтийских славян. СПб., 1874, с. 265, 267.

¹⁰ Havlík, L. *Velka Morava a srednovekosti Slovane*. Praha, 1964, 180 — 181.

¹¹ Vita Karoli Magni, p. 12. MGH, SS II, p. 949; Ed. G. Pertz, 1925. „... Causa belli erat, quod Abodritos, qui cum Francis olim foederati erant, assidua incursione lacescebant. ...“ etc.

¹² Не може със сигурност да се твърди къде се е намирала тази укрепена резиденция. По всяка вероятност тя е била при днешния град Демин, където са открити останките от бург от същото време, обхващащ около 3 ха площ, вж. у Hermann, J., W. Coblentz. *Burgen und Befestigungen*. — In: *Die Slawen in Deutschland*. Berlin, 1974, p. 158.

¹³ „... nobilitate generis et auctoritate senectutis.“ Ann. qui dicuntur Einhardi, a. a. 789. Ed. F. Kurze, 1895, p. 85.

¹⁴ Гильфердинг, А. Цит. съч., с. 263.

Политическите събития през последното десетилетие на VIII в. в Средна Европа на североизток ще определят според нас насоките и характера на международните отношения в същия регион в следващия период от време. Именно в края на VIII в. франкската държава подготвя своя активен излаз на средноевропейската политическа сцена. Завладяна е Саксония, която скоро ще се превърне в най-важният форпост на нейната северна политика, а и спрямо полабско-прибалтийските славяни. Същевременно напълно е разгромен аварският каганат на югоизток, в Панония. Несъмнено тези успешни войни довеждат до голям приток на военнопленници и роби, което съдейства за укрепването на феодалните отношения, отношенията на господство и подчинение, както и на васално-ленните връзки. Не бива да се забравя, че франкската аристокрация заграбила големи поземлени владения и огромни богатства, както личи и от цитирания текст на Айнхард.

От друга страна, според нас Карл Велики прилага практиката от изграждащите се вътрешнополитически отношения и в отношенията със съседните страни и народи с оглед обширността на държавата си и липсата на други „модел“ — тук, разбира се, се изключва Византия. Завладявайки стратегически опорни пунктове на изток и югоизток, той се старае да постави живеещите там предимно славянски народи в различни форми на васална и данъчна зависимост. От една страна, тези народи поради относително неразвитата им военнополитическа структура не са някаква сериозна заплаха. От друга страна, продължителността на саксонските войни и почти пълното обезлюдяване на Панония не могат да бъдат фактори, които да стимулират продължаването на завоевателната политика по образа, приложен срещу аварите. Още повече, че франкската държава е достатъчно разширена, с възникнали сложни проблеми за администриране и вътрешна колонизация, за да има военнополитически и човешки ресурси за продължаване на старата линия. Развитието на феодалната вътрешнополитическа структура с тенденции за нарастване на частната власт на магнатите, т. нар. имунитет, също не е благоприятен момент в това отношение. Тук не става дума, че франкската държава не е централизирана, а че прекалено нарастналите ѝ размери, които вече не отговарят на степента на управляемост (дори само с оглед характера на комуникациите по онова време) и сила на органите на централната власт по места, не биха позволили да се приложи „аварския модел“ спрямо новите съседи.

Горните обстоятелства принуждават Карл Велики да търси сериозна идеологическа опора и идейно-политическа доктрина за своята вътрешна и външна политика. В това отношение той се старае да се облегне на традициите на римския политически универсализъм, вече наистина феодално-християнски, от една страна, както и на отношенията си с църквата, от друга. Още при завладяването на лангобардското кралство Карл приел титлата „крал на лангобардите и патриций на римляните“¹⁵. В първия ден на Коледа през 800 г., т. е. на 25 декември, папа Лъв III (795–816) го коронясва като римски император. Пълната му титулатура може би е била „крал на франките, лангобардите, император и покровител на Рим“¹⁶. Не бива обаче да се надценяват едностранно верско-религиозните мотиви в действията на франкския владетел. Според Й. Гланц и Л. Хойслер той още по времето на лангобардския поход се запознал с идеите на Августин и „приел неговите мисли с въодушевление“, считайки го за защитник на „божията държава“ на

¹⁵ Bleiber, W. Цит. съч., с. 294.

¹⁶ Glanz, J., L. Häusler. Karls Krönung in Romkalkül oder Zerfall, p. 58.

земята¹⁷. Наистина, като човек на онова време, не е изключено Карл да е бил силно привързан към християнството. Но това, че на синода през 794 г. във Франкфурт той заема ролята на „наместник на бога на земята“, присвоявайки си правото да разрешава и теологичните спорове, че се счита за „разширител“ на църквата, че принуждавал клириците да се обръщат към него с думите: „Господарю и баща, кralю и свещеник, управителю и водач на всички християни“¹⁸, едва ли изключва користни политически мотиви от неговата страна, по-точно стремежът му да засили властта си, да я укрепи, използвайки засилващата се идеологическа и политическа мощ на църквата. Като че ли на по-правилни позиции стои В. Шадтмюлер, считайки че при Карл Велики е имало съединяване и смесване на политика и религия¹⁹.

Тези идеи на Карл намират израз в пълната му подкрепа на църквата в Германия²⁰, а и в продължаване политиката на баща си за съюз с папството. Църковният десятък става държавно-задължителен, като се регламентират и санкции при неспазването на морално-етическите норми на християнството²¹. Особено внимание се отделя за изграждането на църковната организация в източната част на държавата и в новозавоеваните земи на изток и югоизток. Голяма роля за разпространението на християнството и на франкските държавноправни идеи на изток изиграва манастирът Фулда. Неговите владения се разпростират към Фризия, Тюрингия, Източна Саксония. Още през началната фаза на саксонските войни, през 777 г. в Падерборн започва да се строи църква и идват християнски мисионери. Църковната организация в Саксония и Източна Фризия започва да се изгражда в последното десетилетие на VIII в. Епископските средища и манастирите са снабдени с поземлени владения от самия крал или от тамошните феодали. В края на VIII в. възникват епископствата Бремен, Ферден на Алер, Минден, Мюнстер, Падерборн и Оснабрюк. С непосредствено участие на кралската власт се изгражда йерархичната църковно-административна система. През 782 г. епископството в Майнц, а през 798 г. епископството в Залцбург са издигнати като архиепископски седалища. На залцбургската църковна метрополия са подчинени всички баварски епископства. През 795 г. е създадено архиепископството Кьолн, което подчинява на изток саксонските епископства Бремен, Минден, Мюнстер и Оснабрюк. Епископите и архиепископите получават широки съдебни и административни права — да уволняват провинили се духовници, да налагат различни видове църковни наказания и принуди, включително и срещу светски феодали. Пред нас стои една картина на взаимна свързаност между изграждащата се църковна йерархия и кралската власт, свързаност, от която са заинтересовани и двете страни. Кралската власт, обаче, е водещото начало. Карл Велики влияе решаващо при утвърждаването на епископите и при избора на абатите на големите манастири.

Малко по-различно е положението на югоизток, в Панония. Докато пребивават там, аварите възпират проникването на християнството. Едва след тяхното поражение през 796 г. се стига до прелом в това отношение. Пипин, синът на Карл Велики, веднага свиква църковен синод в завезетия аварски „хринг“ на брега на Дунава. Епископската комисия, която заседава под

¹⁷ Пак там, с. 52.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Stadtmüller, W. Christentum im frankischen Reich. Deutsche Geschichte, 1983, p. 128.

²⁰ Тук и по-долу понятието „Германия“ ще се употребява повече в географски смисъл, що се отнася до първата половина на IX в., т. е. като източната част от франкската държава, или пък като Източнофранкска държава за втората половина на IX в.

²¹ Пак там, 126 — 128.

председателството на аквилейския патриарх Павлин, трябвало да обсъди как да се действа при въвеждането на християнството. В запазения протокол от заседанията на тази комисия се обръща сериозно вниманието на методите и начините при покръстването на населението²². Отначало „прозелитите“ трябвало да бъдат поучавани във вярата. Съпротивата, която срещнало християнството през VIII в., явно налага тази промяна в църковната политика. Християнизацията на Панония се предвижда като съвместно дело на църквата и държавата. Стремжът да се избегнат неблагоприятните рецидиви се свързва с по-широката пропаганда на „словото божие“. Немаловажно е и това, че в християнизацията на Панония участвуват мисионери от близки и по-далечни центрове. Дори аквилейският патриарх Павлин е поканен в „панонските мисии“ със специално писмо²³. Но главна роля в тези мисии играят проповедниците от Залцбург, Пасау и Аквилея.

Ненаселеността на Панония, етническата ѝ неустойчивост, пълното прекъсване на късноантичните традиции на християнството, съперничеството между Аквилея и Залцбург не дават възможност да бъде изградена постоянна църковна организация веднага след края на VIII в. Това определя специфичността на международните отношения в този важен район от Средна Европа. Тя се изразява във факта, че военнополитическото преобладаване на Германия там се налага твърде бавно и постепенно (като изключим Горна Панония), без да бъде в нито един момент съвсем решително. То ще доведе от своя страна към сравнително лекото настаняване на маджарите в тези територии в края на IX в.

Създаването на църковно-йерархичната структура в източната част на франкската държава е сериозно потвърждение за единството между изграждането и избистрянето на вътрешнополитическата структура и на реализирането на външнополитическите контакти на изток. Трябва да очакваме, че за IX в. църквата ще бъде важен фактор при формирането на международните и междудържавните отношения, дори само като разпространител на „словото божие“.

Това е само единият аспект на въпроса. Вторият, който е немаловажен, засяга развитието на съседните с Германия славянски народи — чехи, моравци, полабско-прибалтийски славяни. Зараждането и утвърждаването на държавността сред тях ще се определи, от една страна, от вътрешни фактори, т. е. от степента на социално-икономическо развитие и на разлагане на военно-демократичните системи и превръщането им във военно-йерархични, но от друга — и от започващите вече интензивни военнополитически контакти с могъщия им съсед: чрез разпространението на християнството, чрез сключването на различни видове договори и чрез колонизацията, т. е. пряко пренасяне на франкските държавноправни отношения²⁴.

* * *

Последиците от франко-аварските войни, които тясно са свързани с техните причини, са главният резултат от събитията през последното десетилетие на VIII в. Редица автори са спирали вниманието си върху тези въпроси. В по-ново време най-обстоен анализ на източниците и подробно

²² Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Ed. Kos. Fr. I, 299, 331 — 332.

²³ Vavřinek, VI. Predcyrilometodiejsk misie na Velke Morave. — Slavia, XXXII, 1963, № 4, p. 471.

²⁴ По-подробно за тази корелация вж. в моята работа „Възникването на българската държава и развитието на европейската политическа структура през ранното средновековие“, поместена в България/1300. Институции и държавни традиции. Т. 2/1982, с. 188.

изложение на хода на франко-аварските войни е направил Й. Деер²⁵. Той обобщава мненията в западноевропейската историография по отношение „трудностите“, които поставяла пред историците картината на подчиняването на аварската държава. Според него аварите и франките били представители на „два коренно различни свята“. От една страна, това били франките като „трегери на западноевропейската история от времето на подчиняването на източногерманските държави“ и същевременно създатели на „една социална структура, както и на вътрешен, така и на международен политически ред“. Този ред се основавал върху ленното право и чрез въведената от Каролингите „западноевропейска форма на държавна църква“, чрез подбуждане на помощта и закрилата на папството към Запада чрез „участие в дуалистичното, частично църковно, частично светско водачество на *populus christianus* под лозунга за *defensio ecclesiae*“. От друга страна стояли аварите, които били представители на „евроазийско военно номадство“. Въпреки своята култура и изменението в нея, по начина си на живот и в отношенията с околните народи те винаги се стремели да бъдат господстващ слой „в една явно варварска държава“, която в очите на франките и Византия била „крепост на езичеството“²⁶.

В споменатата по-горе работа на югославския учен И. Ковачевич, която има по-комплексен характер с оглед на цялостната оценка на културата на аварите, също са дадени, макар и сбито, причините и последиците от франкско-аварските войни. Според този автор каганатът бил унищожен не само поради франкската експанзия, но и поради нарастналото могъщество на българската държава²⁷.

Версията на Й. Деер е предимно културно-политическа. Ако доведем докрай съжденията на този автор, франките били създатели на една западноевропейска цивилизация с водещо политическо начало, васално-ленните отношения и със съдействието на папството, т. е. като християнска цивилизация с еднотипен вътрешен и международен политически ред. Аварите пък си останали изобщо варвари. Трябва веднага да отбележим, че според нас това мнение е доста субективно и пресилено, тъй като не се отчитат историческите обстоятелства, които са довели към безспорния превес и значително по-голямата развитост на социалната и на държавнополитическата структура на франкското общество спрямо аварското. Тук според нас думата си казва различната историческа съдба на населената с германци Западна Европа и постоянно мигриращите авари. Организацията на аварското общество до края на VIII в. не може да излезе извън рамките на военно-патриархалната структура, с тенденции за етническо поробване на съседни народи, то е без контрастно изразена вътрешна социална диференциация, т. е. аварите някакси етнически и политически не могли да се „внедрят“ в средноевропейския регион. В това отношение може би от значение е фактът, че те са носители на номадска култура, която останала чужда и на завареното римско (т. е. неолатинско), и на дошлото славянско население²⁸.

От друга страна, идеята за културно-политическо единство на Западна Европа, която междувпрочем остава нереализирана през IX в., е само резултат от франкско-аварските войни. Трудно бихме си представили, че без определен успех в тези войни Карл Велики ще се осмели да се коноряса

²⁵ Deer, J. Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. — In: Karl der Grosse. I. Düsseldorf, 1965, 719 — 791.

²⁶ Пак там, с. 720.

²⁷ Ковачевич. J. Цит. съч., с. 94.

²⁸ Československa vlastiveda. Díl II. Dejiny, sv. 1. Praha, 1964, p. 95.

като римски император. Неговите универсалистки стремежи и императорската му корона са повече политическа доктрина, плод на завоеванието, отколкото само на идейния му заряд, получен от запознаването му с религиозно политическата концепция на Августин Хипонски.

Версията на Й. Ковачевич е по-стеснена, бих казал чисто военнополитическа. В този смисъл тя е напълно приемлива. Нарастването на могъществото на българската държава пречи на аварите свободно да оперират на югоизток, с което те едва ли могат да издържат продължителния натиск от страна на франките.

Последиците от франкско-аварските войни могат да се разглеждат в две направления — за развитието на франкската държава и за историческата съдба на аварската държава и на аварите изобщо. Втората насока вече засяга конкретните военнополитически релации в среднодунавските територии и поради това излиза извън обсега на настоящата глава. Но все пак можем да отбележим наличието на две версии — „теория за унощожението“ на каганата на запад от франките и на изток от българите и на второ място, че аварите продължили да населяват Панония чак до идването на маджарите през 898 г. Те говорили угрофински, а не тюркски език (става дума за тези от „втората вълна“) и затова могли лесно да се слеят с дошлите унгарци²⁹. Малко по-особено мнение застъпва австрийският учен Х. Колер. Върху основата на определено хиперкритично отношение към източниците (предимно Айнхард) и на опита да реконструира границата на империята към източните склонове на Алпите, той стига до извода, че аварската държава не би могла да бъде разгромена от Карл. Било възможно обаче аварите в тази борба да са решително отслабени, но за „изчезването на аварската държава не бива да носи отговорност франкската експанзия“³⁰. Все пак историческите изводи едва ли дават основание да смятаме, че аварите са някакъв значителен демографски фактор през IX в..

На второ място важни са последиците от франко-аварските войни за самата франкска държава, особено за нейната източна част, т. е. Германия. Те предизвикали огромен приток на роби и военнопленници, особено след експедицията през 796 г. Едва ли Алкуин е успял да се застъпи за всички тях с оглед да ги „спечели за вярата“ и едва ли е било чак толкова голямо влиянието на църквата в държавните и особено във военните дела, както смята Й. Деер³¹. С успешния край на войните е открит пътят на франкската, респ. баварската колонизация на Панония, т. е. за завладяване на нови земи, въпреки че първите поземлени дарения върху основата на кралски грамоти за териториите на изток от Винервалд могат да се фиксират едва в 40-те години на IX в.³². От друга страна, безспорно е, че франкската аристокрация заграбила огромна плячка — злато, сребро и пр.³³ Всичко това подхранва и утвърждава отношенията на господство и подчинение във вътрешността на държавата, еднотипността на „вътрешния и международен политически ред“.

Ня важни са и последиците от друго естество. Карл Велики вече здраво се настанява в среднодунавските области и може да влияе пряко върху общоевропейските дела. Неговият авторитет естествено е твърде голям и той може да си позволи да се обяви за римски император, рискувайки неодобрение или конфликт с Византия. Не би било пресилено в този смисъл според нас да оценяваме този франкски владетел като първия политик от общоевропейска величина през ранното средновековие.

²⁹ Ковачевич, Й. Цит. съч., с. 94.

³⁰ Koller, H. Die Awarenkriege Karls des Grossen. Mitt. d. öster. Arbeitsgemeine f. Ur-und Frühgeschichte, 15, 1964, p. 8.

³¹ Deer, J. Цит. съч., с. 767.

³² Пак там, 768 — 769.

³³ Пак там, с. 788.

ФРАНКСКАТА (ИЗТОЧНОФРАНКСКАТА) ДЪРЖАВА И ПОЛАБСКО-ПРИБАЛТИЙСКИТЕ СЛАВЯНИ

ИСТОРИОГРАФИЯ

Буржоазната историография в миналото е обръщала внимание предимно върху борбите на полабско-прибалтийските славяни с франките (съответно с немците през X в.). По-старите автори не са изследвали развитието на държавно-политическия строй у тази група славяни, тъй като за тях нямало значение разграпичаването между понятията „племенен съюз“ и „държава“³⁴. Трябва да отбележим, че по-новите автори, въпреки че подхождат сериозно към последния феномен, нямат изразен стремеж да го разглеждат във връзка с военнополитическите отношения с франкската държава и Германия.

Чехословашката авторка Л. Храбова е направила една солидна систематизация на по-старата литература³⁵. Тя може би е поставила като историографска граница средата на XIX в., т. е. буржоазните революции от 1848 г. През първата половина на този век имало стремеж да се пише цялостна, пълна и обща история на полабско-прибалтийските славяни — например Л. Гизебрехт, П. Шафарик³⁶. Причините за историческия упадък на тези народи са търсени в несъгласие между тях. От втората половина на XIX в. вече започнали да излизат публикации върху различни, по-тясно специфични страни от историята на полабско-прибалтийските племена — например въпросът за германизацията на териториите отвъд Елба. С това се търсел и отговорът на главния въпрос, който вълнувал тези учени: причините за изчезването на славянските етнически общности там. В този мисъл бихме могли да отбележим имената на редица учени — Г. Вендт, Й. Перволф, Х. Ернст, А. Павиански, В. Богуславски, А. Хилфердинг³⁷. Според Г. Вендт решаващо било културното преобладаване на немците. Х. Ернст и А. Павиански били на мнение, че славянското население били просто прогонено. Други учени са били склонни да виждат силен предславянски германски етнически елемент. Но никой от тези автори, като се започне от Гизебрехт, вече не бил склонен да включва историята на полабско-прибалтийските славяни към историята на други славянски народи³⁸. От 80-те години на XIX в. се формирало националистическото направление в немската историография, което превъзнасяло завладяването на земите на изток от Елба. Немската феодална държава по време на колонизацията била пример за държава, където всяка определена класа имала своя определена задача в това направление.

Руската дореволюционна историография критикувала остро тенденциозните тълкувания на немските автори. Основна концепция на руските учени от средата на XIX в. е славянофилската идея³⁹. Един от най-известните

³⁴ Храбова, Л. K otazse vzniku a vyvoje statu u Polabskych Slovanu. — CsCH, № 4, 1955, p. 65. По-долу ще се придържахме предимно към оценките на тази авторка.

³⁵ Пак там, 642 — 668.

³⁶ Safarik, P. Slovanske starozitnosti. T. 1 — 2. Praha, 1837, (gl. X. T. 2).

³⁷ Гильфердинг, А. Цит. съч.

³⁸ Храбова, Л. Цит. съч.

³⁹ Лаптева, Л. Проблема германизации полабских и балтийских славян в русской дореволюционной историографии. — В: Международные отношения в Центральной и Восточной Европе. М., 1966, с. 172.

представители на славянофилството, който пише върху историята на полабско-прибалтийските славяни, е А. Ф. Хилфердинг⁴⁰. Негова теоретична постановка била наличието на две „стихии“ — германска и славянска. Германската стихия била феодална и католическа, славянската — антикатолическа и „широко демократична“. Етническото унищожение на балтийското славянство според него е резултат от развитието на контактите с чужденците, които „още от древни времена“ съдействали за налагане на един „полуславянски, полужуд бит“. В тази връзка и налагането на феодалните отношения породило славянския демократизъм.

Без съмнение възгледите на А. Хилфердинг са идеалистически, но неговите трудове не са загубили фактографското си значение и до ден днешен⁴¹.

Отделно внимание в рамките на славянофилската концепция заслужава името на Й. Перволф⁴². Израснал като учен в чешка среда, като историк той се е равнявал с равнището на тогавашната европейска наука. Версията му е била предимно културно-историческа. Превесът на Германия е обяснявал не с „националния дух“ на немците, а с относително по-голямата близост на последните към средищата на римо-християнската култура, т. е. като най-близки носители на „християнско-европейската цивилизация“.

Врх в руската дореволюционна историография е Д. Н. Егоров с неговия труд „Колонизация Мекленбурга в XIII в.“ (т. I, II). Въпреки суперкритичното и обективистично тълкуване на изворите, а оттук и допуснатите грешки (т. е. недооценяване на Хелмолд), неговата работа била „сериозно постижение не само на руската славистика, но и на медиевистиката“⁴³.

Главните въпроси, които са интересували руските учени по отношение историята на полабско-прибалтийските славяни, както подчертава Л. П. Лаптева са: началото на германизацията, средствата с които се провеждала — завоевание, християнизация и накрая нейната продължителност⁴⁴. Във връзка с разглежданата от нас тема е първият и част от втория въпрос. А. Хилфердинг поставя началото на „чуждото влияние“ съвсем рано, т. е. II в. от н. е., когато германските дружини потеглили на запад. Повечето други автори отнасят началото на този процес към по-късно време. А. Павиански го свързва със завоеванието през X в. по времето на Хенрих Птицелов и Отон I, докато при Хилфердинг е с влиянието в бита и културата, т. е. с останките от германското население. За Й. Перволф германизацията е идентична с християнизацията и затова се отнасяла по-късно, към XIII в. Както се вижда, само А. Хилфердинг е поставял началото на германизацията, при това неправилно, към интересувания ни IX в., а и по-рано.

По първата част на втория въпрос повечето руски учени са били на мнение, че началният етап от завоеванието е по времето на Карл Велики. Но с оглед разпадането на франкската държава полабско-прибалтийските славяни си възвърнали свободата⁴⁵.

От полските учени на прага на XX в. несъмнено трябва да отбележим името на К. Ваховски, чиято заслуга подобно на Д. Егоров е анализът и въвеждането в обръщение на редица нови източници. Ваховски разглежда вече историята на западните славяни като равностоен компонент на

⁴⁰ Гилфердинг, А. История балтийских славян. Т. 3. М., 1955, с. 879.

⁴¹ Лаптева, Л. Цит. съч., с. 174.

⁴² Перволф, Й. Германизация балтийских славян. СПб., 1876, 19 — 20.

⁴³ Лаптева, Л. Цит. съч., с. 179.

⁴⁴ Пак там, с. 180.

⁴⁵ Пак там, с. 183.

европейската. Повлиян е методологически от възгледите на А. Котляревски, Г. Вайц, Г. Брунер. Държавно-формиращите процеси у германците обяснява с тяхната „войнственост“ и оттук свързаната с нея способност да се организира държавата. По отношение на тази способност германците имали преимущество, което се дължало на тяхната позиция в Западна Европа. Те не притежавали онази устойчивост, която била характерна за славяните на изток⁴⁶. Изобщо работилите в Полша учени са дали важни насоки на изследването на историята на западните славяни. Например Ваховски подчертавал момента на завоевание у германците, който наистина е твърде важен за развитието на техния обществен строй.

В съветската историография от важно значение са трудовете на Н. П. Грациански, С. Г. Григорьев, Я. П. Зинчук, З. М. Черниловски⁴⁷. Както пише В. Д. Королук, в съветската историческа литература първи Н. П. Грациански е „съумял убедително да покаже несъстоятелността на тезата за първоначалната примитивност на бита и иманентно присъщата на полабско-прибалтийските славяни изостаналост и несамостоятелност на тяхното културно, политическо и икономическо битие“⁴⁸. Това направление се развива и в изследванията на останалите съветски автори. Те, заедно с учени от Чехословакия, Полша и ГДР, наистина комплексно подхождат към социално-икономическото развитие на полабско-прибалтийските славяни, утвърждавайки, че тяхното общество в никакъв случай не може да бъде квалифицирано като примитивно и изостанало. Така възниква проблемът за разрыва между социално-икономическото им развитие и сравнително изостаналия им политически строй, т. е. по-късното създаване на държавността — проблем, който според нас остава спорен и може да получи различно обяснение.

В. Д. Королук, един от най-изтъкнатите съветски медиевисти, е склонен да даде „двойно“ решение по горния въпрос⁴⁹. Според него не могло да се мисли за някакво изоставане на ободритите в политическото им развитие през VIII и първата половина на IX в. Точно обратното — те изпреварвали намиращите се в периферията на тогавашна Европа славяни, например полските. Тогава ободритите формирали „силна държава от раннофеодален тип“⁵⁰. Но този процес не могъл да продължи през втората половина на IX в. с оглед сложната международна обстановка — външната заплаха вече действувала „затормозяващо“, т. е. извършила се консервация и реставрация на институциите на военната демокрация, на първо място народното опълчение. „Изоставането на политическата организация и архаичните елементи в общественото устройство на ободритското общество били явления от вторичен порядък, тясно свързани с особеностите на неговото външнополитическо развитие.“⁵¹ Това изоставане било преодоляно през втората третина

⁴⁶ Labuda, G. Fragmenty dziejow Slowianszczyzny zachodniej. Poznan, 1964, 2, p. 14.

⁴⁷ Грацианский, Н. П. Борьба славян и народов Прибалтики с немецкой агрессией. М., 1943; Карл Великий и славяне. — Исторический журнал, 1945, № 3 (non vidi); Григорьев, С. Г. Полабские славяне и их борьба против немецкой агрессии в IX и XI вв. М., 1953; Черниловский, З. М. Возникновение раннефеодального государства у прибалтийских славян. М., 1959; Зинчук, Я. П. Борьба западных славян с преступлением немецко-датских феодалов на южном побережье Балтийского моря. М., 1955.

⁴⁸ Королук, В. К вопросу о раннефеодальной государственности у полабско-прибалтийских славян. — В: Славяно-германские отношения. М., 1964, с. 3.

⁴⁹ Королук, В. Государство Готшалка. — В: Славянский сборник. М., 1947; Государство бодричей в правлении князя Готшалка. — In: Slavia occidentalis. T. 22, Poznan; Вж. и оценката на Л. Храбова за приносите на този съветски автор в цитираната нейна работа, с. 647 (вж. бел. 34).

⁵⁰ Королук, В. Д. К вопросу. . . , с. 8.

⁵¹ Пак там, с. 10; вж. и Государство бодричей. . . , с. 177.

на XI в. по време на управлението на княз Готшалк, когато ободритското княжество повторно укрепва като феодална държава.

Корольок прилага същата схема и по отношение политическото развитие на другото полабско-прибалтийско племе (племенен съюз) — лютичите. Само с уточнението, че „състоянието на изворите и историографията не позволяват в онази степен на вероятност, както в случая с ободритите, да се решават проблемите на държавното развитие на техните най-близки съседи — лютичите“⁵².

В цитираната по-горе работа Либуше Храбова най-напред подчертава липсата на единство в историята на полабските славяни. Според нея многовековното, почти 700-годишно устояване срещу съседите при сложна международна обстановка трябвало да доведе до възникването на държавна или преддържавна организация. Последната нямало да бъде само резултат от разнородните външни влияния, но и от собственото вътрешно социално развитие⁵³. По-нататък авторката след преглед на литературата се спира върху развитието на етнонимите, включително и общите — за ободрити, лютичи и сърби. Осемдесетте години на VIII в. са поставени като граница за възникването на етническите различия между тези племенни групи, т. е. тогава са се появили техните етнически названия. Само в областта между Елба и Заале липсвало общо название за обитаващите там племена, но все пак било запазено име, което било най-старо по отношение на всички полаби (Sorabi у Айнхард, Vita Caroli Magni). Храбова уточнява, че процесът на консолидация на надплеменните общности през VIII — IX в. не бил завършил. Тогава ободритите, които Адам Бременски наричал „*tegegi*“, подчинявали помалките племена. Но глиняните (линяни) и смолинците през 808–812 г. били в съюз с датчаните и лютичите против ободритите, а Хелмолд ги смятал като ободритски. Западнолютичките племена също се противопоставяли на политическата концентрация⁵⁴. От втората половина на IX и началото на X в. се развивала класова диференциация и се сменяла „отбранителната общност на племенния съюз“ с държава с всички нейни атрибути, съответно държавна организация у ободрити и лютичи, т. е. през VIII и първата половина на IX в. тепърва протичала „племенна концентрация посредством подчиняване на слабите от по-силните“. Явно е, че авторката поставя като критична граница в историята на полабските славяни първата половина на X в., когато „надплеменните общности получават държавни функции“⁵⁵.

През 50-те години в Чехословакия, в Полша и в ГДР излизат редица научни трудове, посветени на степента на социално-икономическото и политическото развитие на полабско-прибалтийските славяни⁵⁶. Както изтъква Х. Булин, повечето от авторите са били склонни да виждат закъсняване и пряко изоставане на тази група народи спрямо останалите славяни. Противоположни мнения обаче също не липсват. Например полският учен Х. Ловмиански смята, че на границата между VIII и IX в. според данните на франкските летописци не само у ободритите, но и у велетите „кристализирала държавна организация“. Това било с оглед възникването на единна княжеска власт, като се подчертава ролята на племенната аристокрация, която постепенно се превръщала в княжески „*comites*“. Булин не е съгласен с приведената по-горе версия на Л. Храбова. Той предполага, че

⁵² Пак там.

⁵³ Храбова, Л. Цит. съч., с. 643.

⁵⁴ Пак там, 650 — 651.

⁵⁵ Пак там, с. 667.

⁵⁶ Prochazka, V. K otazce vzniku statu u polabsko-pobaltskych Slovanu. — Pravnehistoricke studie, III, 1957.

„основите на ободритската и велетската (лютичка) държави трябва да се фиксират към първата половина на IX столетие, както за това свидетелствували историческите извори оттогава“⁵⁷.

Друг известен чехословашки автор, Л. Хавлик, разглежда развитието на полабските славяни на фона на историята на Велика Моравия и Чехия⁵⁸. Според него, що се отнасяло до VIII в., когато източниците съобщавали за херцоzi и крале на славяните (reges Winidorum), могло да се предполагаг тези „народностни общности“ за „първи преддържавни организации, които били по-нататъшен етап от развитието на държавата на Само“⁵⁹. Но Л. Хавлик подхожда някак фактологично към историята на полабско-прибалтийските славяни през IX в., без да влиза в подробности по отношение характера на техните политически структури. Към средата на IX в. той измества центъра на събитията към Велика Моравия и Чехия, като полабите остават някак си в периферията като потенциални съюзници на моравците и чехите при състълкновенията с Германия. Подобна постановка има основание не само с оглед темата на неговата книга („Велика Моравия и средноевропейските славяни“, но и с оглед характера на политическите релации в Средна Европа.

В последно време проблематиката на полабско-прибалтийските славяни представя най-обстойно съставеният от Йоахим Херман (учен от ГДР) сборник „Славяните в Германия (история и култура на славянските племена западно от Одер и Ниса от VI до XII столетие)“⁶⁰. Сборникът прави впечатление с широтата на своя тематичен обхват — изследвани са етническата и културната история, селищната мрежа и ранния градски строй, религията и др. Главите, които ни интересуват пряко във връзка с поставената тема, са IV и VI.

Глава VI — „Франкската завоевателна политика, източната немска експанзия и борбата за независимост на славянските племена до XI в.“, в интересуващата ни част за IX в. е написана от Зигфрид Еперлайн⁶¹. Той правилно отбелязва, че в хода на изграждането на феодализма в Европа възникнали големите раннофеодални държави — сред тях са споменати Киевска Русия, Великоморавската държава, Каролингската империя — естествено неправилно е подмината ролята на средновековната българска държава на югоизток⁶². Наистина това е общата вярна постановка за VII и IX в., валидна и за франкската държава. Еперлайн обяснява експанзията на империята главно със стремежите и желанията на феодалната аристокрация. Тя не могла да извлича достатъчно доходи от своите владения вследствие ниската продуктивност на селското стопанство и затова търсела начин да засили „... чрез завоевания икономическата си и политическата си позиция“⁶³. Но войните били и удобен случай да бъдат призовавани на поход все още многото свободни селяни, да бъде отслабвана тяхната съпротива, за да попаднат постепенно в зависимост. Освен аристокрацията от завоевателните войни били заинтересовани и много средни земевладелци. Те искали да увеличат владенията си, но в централната част на държавата повечето от

⁵⁷ Bulin, H. Pocatky statu obodritskeho. — Pravnehist. studie, IV, 1958, Praha, p. 10. Цитираното мнение на Х. Ловмиански е по този автор.

⁵⁸ Havlik, L. Цит. съч., 180 — 185, 190 — 197.

⁵⁹ Хавлик, Л. Цит. съч., с. 150. Явно авторът тук има предвид, че тези „преддържавни организации“ са били продължение на държавата на Само, каквото мнение е изказал и полският учен Герард Лабуда, но същевременно са по-стабилни „интегрални ядра“ в сравнение с нея.

⁶⁰ Die Slawen in Deutschland. Berlin, 1974.

⁶¹ Пак там, 263 — 270.

⁶² Пак там, с. 263.

⁶³ Пак там, с. 264.

земите били вече в ръцете на едрите духовни и светски земевладелци. И така, „...стремежът на средните и висшите слоеве във франкската държава бил изпълним само чрез завоевания“. По-нататък авторът разглежда конкретно военнополитическите контакти между франкската (съответно Източно-франкската) държава и полабско-прибалтийските славяни. Специално отношенията на ободритите и лютичите с техните западни съеди, саксите, се основавали върху „подобните социално-икономически структури на тези народностни групи“. При тях се извършвал „във времето от VIII до X в. приблизително по един и същи начин постепенен преход към раннофеодални отношения“⁶⁴. Авторът оценява политиката на Людовик Благочестиви общо към славяните като спадане на военната експанзия спрямо тази от времето на неговия предшественик. Това се дължало на „повтарящите се подялби на империята през време на неговото управление“. Людовик се ограничавал само с това — да подкрепя възникващата княжеска власт при ободрити, велети и сърби, върху която по-нататък би могъл да упражнява политическо влияние. Така той наистина задържал политическото състояние на източната граница от времето на Карл, но господството му в славянските земи не се опирало на сигурна основа. Вътрешните размирици и изострените отношения с Дания подтикнали въстанията от 830 до 839 г., вследствие на които франкското господство не устояло. И така, според З. Еперлайн малки били успехите на франкската политика и оръжие по времето на Людовик Благочестиви, например той подчинил малкото сръбско племе голодичи. Още през време на стълкновенията с тях „кралят“ им Цимускло (Cimusclo) бил убит, а новият „крал“ сключил мир и в знак на подчинение изпратил заложници⁶⁵.

Политиката на Людовик Немски в сравнение с неговия предшественик се променила около средата на века, когато политическото му положение започнало да се стабилизира. През 851 г. бил походът му срещу сърбите, а през 856 г. му се удало да подчини далеминците. Тази възобновена агресивност на стабилизиращата се вече Германия довела до пълното подчиняване на сърбите. Последните направили опит да отхвърлят чуждата власт през 880 г., когато норманите нападнали саксите и разбили тяхната войска.

Подобна според З. Еперлайн била политиката на Людовик Немски спрямо най-силната народностно група на полабско-прибалтийските славяни — ободритите. Кралската власт (Königtum) при тях била премахната и племенният им съюз като цяло бил разкъсан. На тяхно място възникнали почти еднакви по сила по-малки племенни съюзи „винаги с един малък крал начело“ (regulus), от които франките не се опасявали прекомерно. Тези успехи обаче били кратковременни — до 858 г. Когато маджарите нападнали за пръв път империята, ободритите се обединили отново в цялостен племенен съюз начело с „крал“ Добемистъл. Те обаче малко се съпротивлявали срещу изпратената немска войска, а пък Людовик се задоволил само да вземе заложници като знак за едно твърде относително подчинение. След смъртта на този император през 876 г. завоевателната политика срещу славяните в областта на Елба „забележително отслабнала“. Политическата активност на източната граница към края на века се насочила преди всичко против великоморавската държава⁶⁶.

В заключение З. Еперлайн обобщава, че франкската завоевателна политика прекъснала континуитета на социално-икономическото и поли-

⁶⁴ Пак там.

⁶⁵ Пак там, с. 268.

⁶⁶ Пак там, 269 — 270.

тическото развитие при подчинените племена. Но на отделни славянски князе в хода на тези войни се удало да засилят своята мощ и политическо положение чрез подкрепата на франкските господари и с „цената на зависимост към каролингската империя“, съответно източнофранкската държава. По този начин бил „поощрен“ и преходът към раннофеодалните отношения, свързан с процеса на социална диференциация⁶⁷.

Другата интересуваша ни глава от сборника „Славяните в Германия“, IV, се отнася към обществената и политическата структура на полабско-прибалтийските славяни и е написана от Евамария Енгел и Йоахим Херман⁶⁸. Авторите различават с оглед на това четири етапа на развитие. Първият е времето на консолидация на тези племена върху основата на военнo-демократичния строй — от VI до първата половина на IX в. включително. Вторият се отнасял към времето на разпадането на общинните връзки и формирането на раннокласови обществени отношения. Този процес се извършвал във връзка (разр. моя — Г. С.) с постоянния конфликт с раннофеодалната немска държава от средата на IX в. до началото на XI столетие. Но в някои области, например на велетите, процесът на социална диференциация бил много ограничен. През третия етап се извършило заздравяване на „раннокласовите обществени и феодални отношения“, тогава възникнали ранните градски селища и раннофеодалните държави — от началото на XI в. до около 1150 г. И четвъртият етап бил пълното изграждане на феодалното общество и възникването на типично феодални градове (т. е. средновековни, б. а. — Г. С.) — от 1150 г. до началото на XIII столетие. Това развитие се извършвало „вече в тясна връзка с немската източна експанзия и колонизация“. По този начин славянските земи били въвлечени във феодалното общество на немската държава⁶⁹. Това всъщност е концепцията на двамата автори.

Основата на обществената и политическата структура от VI до IX в. била т. нар. голяма селищна група (общност), *Siedlungsgefülde*. Какво трябва да разбираме под тази единица, е обяснено в началото на сборника от Й. Херман (с. 12—13). Повечето „селищни групи“, респ. села (явно авторът с този термин иска да подчертае момента на отсядането, б. а. — Г. С.), се установявали „обикновено с непосредствено съседство“. Горите между тях постепенно се усвоявали (като полета, пасища и пр.) и така скоро се образувал „един малък културен ландшафт“ (*Kulturlandschaft*). Така възникнали тези „селищни групи“ или „селищни камери“. От VII — VIII в. започнало изграждането на укрепления (бургове), като обикновено в една „селищна камера“ възниквал един бург. Така „селищната камера“ се превръщала в територия, „окръг на бурга“. Последните, т. е. *Siedlungsgefülden*, са били основни единици на племенното деление. В латинските източници били назовавани като „*civitas*“. При сърбите тези единици се наричали често „жупа“, при поляците — „орол“, при източните славяни — „верф“. Повечето съседно разположени селищни камери, между които граничните гори „се отдръпвали“, образували големи „поселищни области“. Териториите на поречията, около езерата и в долините били ландшафтната основа на тези „стари поселищни области“. В тях живеело едно племе или част от него. Например вагрите обитавали три, ободритите — най-малко две, а черепеняните — от три до четири „поселищни области“. Тази система се запазила до края на I хилядолетие.

⁶⁷ Пак там, с. 270.

⁶⁸ Пак там, с. 200.

⁶⁹ Пак там.

Подобни единици, каквито са били „големите селищни групи“, съдържали обикновено определен брой „селски поселения“, респ. села. В едно Gefilde живеели от 300 до 1200 души. При ободритите, сърбите и хаволяните тези „големи селищни групи“ (Gefilde) били по-разчленени и имали повече села и селища, докато при лютичите, милчаните и велетите изглеждат населението е било разположено по-компактно, в тесен селищен кръг. При лютичите това се свързвало с по-особените условия на тяхното населяване, а при лужичаните и милчаните — с особеностите на географската среда.

Тези Gefilde си формирали свои средища — с оглед провеждането на събрания, извършването на култа и други обществени дейности. На тези места именно възниквали защитните съобръжения (бургове) — при милчаните, лужичаните, в територията на Елба — Заале, при хаволяните, ободритите и пр. Би могло и самите селища да бъдат укрупнявани, т. е. по този начин били възникнали резиденциите на тези „primores“ и „reguli“ (първенци и „малки крале“). Там се населявали и търговци.

Повече Gefilde, както беше казано, образували племето, т. е. по-голямото политическо цяло. Начело на него стоял княз (Fürst). Според авторите той без съмнение е бил избран, за което свидетелствували събитията от 839 г. при сърбите-голодичи, за които стана дума. Когато „кралят“ им Цимускло бил убит, последните бързо избрали в главното си средище Kesigeburch нов „крал“. В източниците за пръв път били споменати княжеската институция през 631 г. — става дума за княза (dux) на полабските сърби Дерван.

Подобни отношения съществували и при велетите и ободритите, където племенните съюзи били съставени от по 4 племена. Още през втората половина на VIII в. „кралската“ власт у велетите-лютичи била наследствена. Тези „крале“ придобивали своите правомощия „съобразно с племенния обичай“, „от своя народ“ (populus Wiltzorum), в смисъл от родовите старейшини (т. е. на големите семейства), първенците на общините и „големите селищни групи“ (Gefilde). Последните обсъждали общоплеменните дела и въпроса за встъпването на нов княз. „Но това било по-скоро едно право на аklamация или вето, а не право на избор“. Наследяването се извършвало в рамките на един и същи род. При ободритите властта на „върховния княз“ или „крал“ също била ограничена от правомощията на „малки крале“, „князе“ и предводители на общините и семействата — reguli, principes, duces, primores, meliores, praestantiores, както и от горния слой на Teilstämme, т. е. на част от племето, което е в определена степен автономно по отношение на цялото племе, и на Gefilde. Князът, който стоял начело на военното опълчение, бил експонент на прослойката на аристокрацията и неговата власт „навън и вътре“ се осигурявала чрез здрава крепост (бург).

Институциите на военната демокрация според авторите играели важна роля — народното събрание, съветът на аристокрацията и военачалникът (восният предводител, херцогът). Но при ободритите княжеската власт имала по-голямо значение в сравнение с народното събрание, което означавало, че „военната демокрация“ трябвало да отстъпи „още през IX в. на силните кълнове на държавната организация“. Противоположно — премахването на племенните князе у велетите през IX в. и подчертаната роля на народното събрание като колективен орган, който взема политически решения не само през IX и X, но и през XI в., водело към консервиране на военнотемократичната структура.

Икономическата основа на това политическо господство не била изграждана върху базата на периодично изпълняваната предводителска функция, но се опирала на сигурна локална власт и владение над земя и

голяма част от населението. Авторите говорят и за експлоатация на несвободни, като се аргументират ретроспективно — рязкото деление между свободните дружинници и несвободните вече в политически смисъл имало своя генезис в предхождащия период.

Подобен обществен строй бил социалната основа на непрекъснатите войни. Тук се уточняват интересите и на нисшите слоеве от аристокрацията, и на князете — последните се стремяли да подчиняват съседните страни. Тези войни били катализатори на социално-политическата структура, като засягали селячеството в негативен план. Реализират се и в стълкновенията между отделните полабски племена. През първата половина на IX в. противоречията и вътрешните стълкновения се поляризирали по такъв начин, че стремящите се към власт князе се сблъскали с широкия слой на родовата аристокрация. Двете групировки търсели подкрепа от франкските владетели, съседните народи и племена (датчани и сакси). Като пример се дават събитията при лютичите 823 г. Франкската държава се стараела да изкористи тези противоречия, за да попречи на възникването на силна княжеска власт на източната граница.

Стълкновенията (явно външни и вътрешни — б.а., Г.С.) у различните племена водели към различни резултати с оглед развитието на тяхната обществена и политическа структура през IX и X в. При включените към немската феодална държава сръбски земи на Елба/Заале от края на IX и началото на X в. славянската аристокрация не могла да се консолидира като „собствена социална група“ (т. е. висша аристокрация). Тя отчасти била унищожена, отчасти — асимилирана. При лужичаните и милчаните въобще не се споменава за князе, въпреки че преди немското завоевание е вероятно да е имало такива. Но при тях съществувала силна средна и нисша аристокрация, както показвали археологическите данни. Тя именно била попречила на укрепването на княжеската власт.

При велетите също се откроявала прослойката на селските старейшини и нисша градска аристокрация като политически фактор около средата на IX в. От това време нямамо никакви сведения за лютички князе или „крале“. Политическата организация на този племенен съюз се изграждала от широка аристократическа прослойка при съдействието на свободните селяни и жреците. Тази власт се упражнявала чрез народното събрание и т. н..

Накрая, ако се опитаме да обобщим мненията на авторите на гл. IV и VI от сборника „Славяните в Германия“, бихме отбелязали, че те са изградени правилно със стремеж към максимална близост до данните от археологията. З. Еперлайн изтъква, че в хода на изграждането на феодализма в Европа възникнали големите раннофеодални държави. Това обаче според нас се отнася не само към големите, но и към малките, т. е. до зараждането и утвърждаването на раннофеодалната държавност у по-малките европейски народи. А това са народи, които с оглед специфични географско-политически и социално-икономически условия не могат да разширяват своя народностен обхват и поради това остават „малки“. Естествено не бива да се изпуска близостта или отдалечеността от центровете на късноантичната култура. Следователно за по-малките европейски народностни групи, каквито са полабско-прибалтийските славяни, и за които, ако приемем, че относително изоставали от по-големите — без да отричаме ролята на автономното им вътрешно социално-политическо развитие, от първостепенно значение ще бъдат контактите и външнесполитическите им отношения с по-големите държави като форма и средство за разпространение на феодализма. Подобна схема би била валидна и за франкското кралство в по-ранния етап от неговата история. Но за интересуващото ни време З. Еперлайн правилно подчертава,

че именно завоевателните войни са формирали и доизграждали „вътрешно“ феодалната структура на Германия. Тук обаче авторът подхожда малко статично към социалното положение на феодалната аристокрация, т. е., че завоевателните войни са имали значение предимно за разоряването на свободното селячество. Все пак наличието на отношенията на господство и подчинения „навън“ неминуемо ще ги катализира и „вътре“, и то в двете посоки, т. е. и като подчинения, и като господство.

Изводите на З. Еперлайн общо са напълно правилни. Агресията срещу полабско-прибалтийските славяни прекъснала тяхното социално-икономическо и политическо развитие, с определени изключения, разбира се. Някои князе успели да засилят своята мощ чрез подкрепата от страна на франкските господари. Но този процес, т. е. противоречивото влияние на франкската (немската) феодална експанзия, има не само количествено, но и хронологическо измерение. Различно е положението в началото, средата и края на IX в. с оглед и на конкретните международни условия. Авторът не е взел пряко страна в дискусията, дали през IX в. у тези славяни е имало държава или не. Наистина говори се за кралска власт, за разпадане на кралството на ободритите и за възникване на по-малки племенни съюзи начело с „малък крал“. Все пак заслужава внимание версията на З. Еперлайн, че засилването на властта на малкото славянски князе като резултат от немската експанзия „поощрява“ прехода към раннофеодални отношения и социална диференциация общо у полабско-прибалтийските славяни.

Йоахим Херман и Евамария Енгел решават в определен смисъл компромисно посочения по-горе дискуссионен проблем, което личи при въвеждането на етапите в социалното и политическото развитие на полабите, по-специално при втория и третия етап. При втория се разпадали общинните връзки и се формирали ранно-класови обществени отношения (средата на IX до началото на XI в.), като у велетите този процес бил ограничен. Важно е обаче, че това ставало във връзка с постоянния конфликт с раннофеодалната немска държава. При третия етап тези „ранно-класови обществени и феодални отношения“ се заздравили и възниквали феодални държави. Явно, че за авторите средата на IX в. е дефинитивна граница за възникването и утвърждаването на феодалните отношения, докато държавата се образувала по-късно. Все още през IX в. военната демокрация отстъпвала на „силни кълнове на държавна организация“. Тук не е ясна степента на зараждане на държавните институции — под „силни кълнове“ бихме могли да разбираме и една доста напреднала фаза в това развитие. Някои детайли също могат да предизвикат въпроси. Не е ясно например защо княжеската власт не се включва към институциите на военната демокрация. Князът най-често е бил военачалник, въпреки че е имало военни вождове, които не са били князе. По отношение на племенната структура, която е разгледана във връзка с резултатите от археологическите проучвания, не бихме си позволили да даваме друго обяснение. Но струва ни се, че селото (Dorf), по-често голямо, е основната икономическа единица. По всичко изглежда, че това е и община, т. е. земеделска община, тъй като е съставена от „големи семейства“ (Grossfamilien), както при германците. Групата от няколко по-големи или повече по-малки села съставлява може би жупата, т. е. политическа, но не социална единица, сходна повече с руската весь, но не верф. Не трябва да пропускаме, че археологическите данни често предизвикват спорни тълкувания.

Главният историографски проблем за полабско-прибалтийските славяни в съвременната наука, както се видя от всичко казано дотук, е равнището на тяхното политическо развитие през IX в., т. е. дали институциите на военната

демократия тогава са прерастнали в органи на държавно управление, по-специално у ободритите. Всички учени подчертават значението на външнополитическия фактор, в по-голяма или по-малка степен, разбира се. Някои от авторите акцентират повече на вътрешното социално-икономическо развитие, с което извеждат възникването на държавността по-рано — например на границата между VIII и IX в. Други отнасят този процес по-късно и във връзка с неблагоприятните външнополитически условия. В. Д. Корольук въпреки „двойното“ решение като че ли е по-склонен към второто мнение.

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ВЪВ ФРАНКСКАТА ДЪРЖАВА И ТЯХНАТА РОЛЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СТРОЙ У ОБОДРИТЕ И ВЕЛЕТЕ

Полабско-прибалтийските славяни проникнали на запад и започнали да населяват по-компактно териториите между Елба/Заале и Одер от средата на I хилядолетие на н. е. Те нахлуват и по средното и долното течение на р. Заале, Горна Франкония, в североизточната част на областта около Майн и Регниц. Последните (*qui sedent inter Moinum et Radanziam fluvios*) най-напред са влезли в контакт с християнството на франкската държава⁷⁰.

В процеса на населване и на военнополитическите контакти на полабско-прибалтийските славяни с франките при тях се формирали няколко племенни групи. От Айнхард, биографа на Карл Велики, води традицията на т. нар. тричленно деление на тази група западни славяни, традиция, която е намерила място и в по-новата историография. Племените групи според това деление са ободрити, лютичи и сърби. Изворните данни дават единичните племена като членове на по-висши етнически цялости, в основата на които естествено е стояло културното единство, т. е. предимно в религията и култа. В определени исторически моменти обаче някои отделни племена ще гравитират към един или друг племенен съюз, или външнополитически сили. Това показва, че за VII и VIII в. в никакъв случай не бихме могли да смятаме, че тези етнически общности са напълно изградени. Чехословашкият учен Вл. Прохазка предлага друга класификация — ободрити, лютичи, поморяни и

⁷⁰ Наистина не може да се каже кога точно тези племена са извършили миграцията до своите исторически места. Булин, Х. (*Росатку statu obodritsko. . .*, р. 6.) утвърждава, че според най-новата археология (т. е. за 50-те години) славяните са дошли в територията между Елба и Одер преди средата на първото хилядолетие, като най-северните им групи, т. е. ободритите, достигнали Елба през III — IV столетие на н. е. Тук той се опира и на мнението на Л. Нидерле (*Slovanske starozitnosti*, III, 69). В цитирания по-горе сборник „Славяните в Германия“ се визират резултатите от най-новите археологически изследвания в ГДР при решаването на този въпрос. Йоахим Херман, като изтъква, че научните данни са още малко, за да бъде нарисувана „сигурна картина“, все пак смята за много възможно този процес да е протекъл през втората половина на VI и от началото на VII в. Славянското населване се извършило от различно големи групи и от различни направления, като срещало малки останки от население, което не било включено в придвижването на германците на юг и запад. Едва от VII в. възникнали големи племенни групи на ободритите, велетите и сърбите (*Einwanderung und Herkunft der Stammesgruppen*, р. 21.). Х. Булин чрез по-ранното възникване на държавата у ободритите, т. е. че „обществената организация, която изградили тук на прехода от VIII към IX в., свидетелствува за тяхното вековно развитие в тези крайморски краища при долното течение на Елба.“ Германското население постепенно напускало тези територии през II — IV в. с едновременното нахлуване на ободритите. Така могло да се обясни името на ободритското племе „варни“, прието под влияние на германците-варини (Bulin, Н. Цит. съч., с. 5). Ернст Айхлер, Теодолиус Витковски и Бруно Крюгер решават въпроса за запазването на германските етноними по друг начин — останките от германското население било славянизирано и германските и предгерманските названия били приети от славянските заселници (*Die Slawen in Deutschland*, р. 22). Вж. и Hauck, A. *Kirchengeschichte Deutschlands*, II, р. 308.

руяни⁷¹. Подобна класификация наистина има основание. Обаче обитавайки днешния о. Рюген, руяните стояли някак си откъснато от общото историческо развитие на цялата етническа група, от връзката с Германия през по-ранно време. Поморяните пък въпреки близостта им в религията и култа към лютичите, в етническо отношение са по-съотносими към полските племена. И така, в крайна сметка можем да приемем „тричленното“ деление (ободрити, лютичи и сърби), без да влагаме едностранчивия смисъл на франкските автори от края на VIII и началото на IX в., съответно, че това са само отделни етнически „цялости“, които в никакъв случай не били равностройни на франкската държава.

Ободритите заели най-северозападните територии по долното течение на Елба. П. Шафарик извеждал названието „ободрити“ от вожда Бодра, т. е. като патронимикон. Според А. Хилфердинг то е свързано с особените качества на това племе, т. е. като „бодри хора“ — една явно несъстоятелна теза. Повечето изследователи (включително Й. Перволф и Т. Леер-Сплавински) приемат, че името произлизало от мястото на първоначалното заселване на племето, т. е. от р. Одер⁷². Ободритският племенен съюз е съставен от собствените ободрити, вагрите, варните и полабите. Вагрите или част от тях се наричали „травняне“ по името на р. Трава. Първоначално ободритски племена не са били смолинците и бетенците. По времето на Карл Велики в ободритския съюз временно влизат и линяните (линоните)⁷³.

На изток от ободритите обитавали велетите (Weletabi у Айнхард), известни на немските хронисти от края на X в. и като лютичи. Според Л. Нидерле най-точното название е „велети“, от славянското „великий“, докато „вилци“ и „лютичи“ са по-късни патронимии⁷⁴. Племенното обединение на велетите също се състояло от четири отделни племена — ратари, черзепняни, доленчани и хижани.

Сръбските племена са разположени по-южно, като най-значимата им племенна група е между Елба и Заале. На изток от тях (т. е. от тези между Елба/Заале) по-обособени са били сърбите милчани и лужичани. В областта на среден Хавел обитават хаволяните или стодоряните, които могат да бъдат причислени „частично към вилците или лютичите“, но според географското описание на английския крал Алфред Велики от 890 г. по-рано били самостоятелно племе наред с четирите лютички племена⁷⁵. Сръбските племена, особено онези между Елба и Заале, през X в. не могли да отхвърлят немската власт и са германизирани най-бързо. Те се намирали непосредствено до огнището на немската агресия — Бавария.

* * *

Първите по-комплексни данни на историческите извори за полабско-прибалтийските славяни и за техните отношения с франките могат да се забележат от средата на VIII в.. Но дали през втората половина на същия век у велетите например е съществувала „кристализирала държавна организация“ с оглед наличието на единна княжеска власт, както смяташе Х. Ловмиански

⁷¹ Prochazka, V. Organizace kultu a kmenove zřízení Polabskopobaltských Slovanu. — In: Vznik a počátky Slovanu. Praha, 1958, 146 — 147.

⁷² Саливан, А. Самосознание ободритов. — В: Сб. Формирование раннефеодальных славянских народностей. М., 1981, с. 137.

⁷³ Bulin, H. Počátky státu obodritského..., p. 7; Hermann, J. Die Slawen in Deutschland..., p. 7.

⁷⁴ Hrabova, L. Цит. съч., с. 649.

⁷⁵ Hermann, J. Цит. съч., 8 — 9.

или пък в духа на Л. Храбова, трябва да приемем, че през VIII и първата половина на IX в. у тези племена тепърва (разр. моя — Г.С.) протичала племенна концентрация посредством подчиняването на по-слабите племена на по-силните? А може би тези политически структури да са били „народностни общности“ като „преддържавни организации“, продължение на държавата на Само, както смята Л. Хавлик.

Тук отново е необходимо да се върнем към събитията от 789 г., т. е. военната експедиция срещу велетския княз Драговит, който внушавал респект с аристократичния си произход и със своята старост (вж. бел. 13) над „*primores ac reguli*“. Но трябва да отбележим, че именно конфликтът с франките извежда на преден план вътрешните отношения сред горния слой от велетското общество, без да ги решава окончателно, разбира се. В летописа на Айнхард Драговит е представен като един от велетските „*reguli*“⁷⁶. Другите източници, според Х. Булин по-малко информирани за вътрешните отношения у велетите, пресъздават нещата по друг начин — Драговит е един от кралете (*reges*) или „крал на велетските крале“, или пък, че той е единствен крал, който владее над цялата територия⁷⁷. Най-напред трябва да бъде обяснен социалният статус на „*primores ac reguli*“. Според К. Веховски по-могъщите князе били „*reguli*“, а по-слабите „*primores*“, както и някои началници на по-слаби племена били в „определена зависимост“ към по-могъщите „*reguli*“. Х. Ловмиански е на мнение, че „*reguli*“ са териториални князе, а терминът „*primores*“ указвал най-общо за принадлежността към племенната аристокрация. Несъмнено е обаче, както е забелязъл същият автор, че някои франкски източници назовават славянските вождове като „*reges*“ единствено с оглед, че не са били подчинени на франкската държава, а не съобразно с властта, която упражнявали. Подобно е и мнението на Х. Булин⁷⁸. Велетите имали отделни племенни князе на четирите главни племена, означавани в изворите като „*reguli*“ или „*reges*“. Един от тях бил и Драговит, по всяка вероятност „*regulus*“ на племето на ратарите, поради водещото му място в по-късния (от X и XI в.) лютички съюз. За военно превъзходство или за „пряка власт“ над всички лютички земи нямало данни в източниците. По отношение на „*primores*“ той счита, че това била племенна аристокрация, която се отличавала от останалия народ по „родовитостта“ си. „Материална основа на общественото положение“ на тази социална група, по-точно открояването ѝ над останалото население, се опирало върху поземлени владения и само липсата на сведения не позволявала да се говори за „феодална собственост“ в пълния смисъл на тази дума. Х. Булин не приема субординационната версия на К. Ваховски (*primores, reguli*; и накрая начело е „върховният (великият) княз“ Драговит като глава на целия велетски съюз). Той е по-склонен да приеме „координационната“ теза на К. Тименецки, в смисъл, че с термина *primores* се означавал принадлежност към „висшия обществен слой“, т. е. аристокрацията, още повече, че този термин се срещал само в множество число. Този слой, т. е. аристокрацията, в това време прераствал в „действителна обществена класа“ у всички полабски славяни. Това било фаза от тяхното развитие, която предхождала „много тясно възникването на държавата“⁷⁹.

Съпоставеността на Драговит към останалите велетски князе трябва наистина да оценяваме в духа на сведенията на Айнхард, както е забелязъл

⁷⁶ *Annales regni Francorum (qui dicuntur Einhardi)*, a.a. 789. Ed. E. Kurze, p. 87.

⁷⁷ Ann. Allamantici, a.a. 789; Pataviani, a.a. 789; Faureshamenses. MGH, SS, I, 17, 34, 44, Вж. и Bulin, H. Pocatky statu veletskeno. — Pravne — hist. studie, V, 1959, Praha, p. 12.

⁷⁸ Bulin, H. Pocatky. . . , p. 14.

⁷⁹ Пак там, с. 16, 17.

правилно Х. Булин. Всички те, по думите на Х. Ловмиански, съставлявали „свободна общност на племенни вождове“. Нямаме основание да смятаме (с оглед липсата на каквито и да е данни), че Драговит е бил „велик княз“, т. е., че е имал някаква власт над всички велети. Той, по всяка вероятност княз на ратарите, ще си остане един „*regulus*“, равен по ранг на останалите велетски князе. Различната титулатура едва ли има някакво съществено значение в случая. Славянските *reges* са гех'ове само дотолкова, доколкото са независими от франките.

В тълкуването на събитията 789 г. остава един много важен проблем, който според нас е решаван досега доста аксиоматично. За Айнхард велетските племена са етнически родствени, поради което той ги назовава с едно име (*Weletabi*). Но дали те са някаква политическа цялост, т. е. доколко бихме могли да говорим за „свободна общност на племенни вождове“? А не е ли тази общност повече „свободна“, отколкото „общност“? Ретроспекцията, която се прави от политическото състояние на велетите в края на Х в., т. е. тяхната конфедеративна структура, според нас не е издържана. Разликата във времето е почти два века, но много по-важна е разликата в международните военнополитически условия. В края на Х в. спецификата на вътрешната структура е определена от продължителната военна заплаха от страна на Германия. Докато за 789 г. Айнхард, изхождайки от етническите и политическите условия в своята родина, указва равноправното положение на велетските князе, т. е. липсата на изразена йерархична структура, без да споменава степента на единство и общност между тях. Поради това „свободният съюз“ на велетските племенни князе в края на VIII в. изглежда доста провизорен. Ако е съществувал, той би бил все още съвсем нетраен и се е активизирал само през време на чуждо нашествие, т. е. той не представлява някаква политическа цялост.

От друга страна, бихме си задали въпроса, дали етническите процеси у велетите са напреднали толкова, че да получат политически отенък, респ. дали съзнанието за принадлежност към единна народностна група ще влияе върху тази общност на велетските племенни князе. Тълкуването на източниците в това отношение е доста трудно. В летописа на Айнхард се споменава, че велетите били една от „*natio Sclavenorum*“, че Карл Велики с огън и меч преминал през „страната на вилците“ (*terra Wiltzorum*)⁸⁰. Хронистите, за да обозначат общо отвъдделбските славяни, използвали термините *Winithi*, *Winuli*, *Winedi*, *Winedes*, *Winidi*, etc. което отивало към названието „венеди“ у древните автори, докато *Scлавиния*, *Scлавия*, *provincia Sclavogum* според А. Н. Саливан били повече самоназвания на племената между Одер и Елба⁸¹. Интересно е да се приведат названията на ободритската държава от по-късно време, у Хелмонд (1, 46, 47, 49, 50) — *regnum Obodritorum*, *principatus Sclavorum*.

Както личи от приведените данни, единичното етническо название на велетите е винаги в контекста на по-архаичното общополабско название или самоназвание. На единичната етническа общност на велетите съответствува географско понятие, т. е. велетите се вменават в един географски ареал (*terra Wiltzorum*). Тук наистина трябва да отчитаме влиянието на късноантичната традиция, но тогавашните хронисти (т. е. края на VIII в.) влагат като че ли по-голям политически отенък в по-общите етнически названия с оглед своята

⁸⁰ *Annales regni Francorum* (Einhardi), a.a. 789; Х. Булин цитира целия текст (Цит. съч., с. 7).

⁸¹ Саливан, А. Самосознание ободритов, 134 — 135. Вж. и Hrabova, L. Цит. съч., с. 649.

недостатъчна информираност, а и тенденциозността на сведенията. При това положение едва ли ще можем да тълкуваме термина „*patio*“, респ. *gens*, който е употребяван в летописа на Айнхард за велетите като признак за „етническа и политическа цялост“, както смята Х. Булин⁸². Но не трябва да се надценява и ролята на аристокрацията, в смисъл, че тя прераствала вече в обществена класа. Племенната раздробеност, липсата на йерархични надплеменни институции са явни индикатори, че вътрешноплеменният строй на велетите все още не се е приближил към класовите отношения. Следователно края на VIII в. не може да бъде твърда граница между военната демокрация и раннофеодалната държавност у тази група полабско-прибалтийски славяни.

Полабските сърби, въпреки че част от тях е била включена в държавата на Само⁸³, в края на VIII в. също не могат да изградят някаква стабилна политическа структура. Това се отнася и към целия IX в. Както правилно е отбелязал З. Еперлайн, след 800 г., когато саксонските войни са вече приключили, сърбите били само „жертва на франкската експанзия“⁸⁴. Т. е. техните князе не могат да извлекат особени облаги от съюза с франките, съюз, който е до голяма степен принудителен.

Положението на третата група полаби — ободритите, е малко по-различно. През последните две десетилетия на VIII в. те са съюзници на франките против саксите. По това време Карл Велики няма възможност да завладее земите на ободритите и велетите с оглед конфликта с аварите и саксите. В тази насока франкският крал едва ли е имал никакви морални задължения, или както пише А. Хилфердинг, че ударът срещу ободрити „би бил съвсем явно вероломство“, тъй като ще е насочен срещу „стари съюзници“ на франкското оръжие⁸⁵. Съюзът между ободритите и франки повечето автори предполагат, че е от 780 г. Той е по същество антисаксонски и ще помогне на тогавашния ободритски княз Вилчан да засили доста своята власт. По всяка вероятност Вилчан е бил първоначално княз на собствените ободрити⁸⁶. Това усилване на властта му по всяка вероятност е било причината за откритата вражда между двете племена преди конфликта от 789 г. Но войната от 789 г. според нас има други измерения. Нейните причини са не само в това, че франките са искали да защитят своите съюзници и да накажат високомерието на велетите, както е указано в източниците (*Vita Caroli Magni*, с. 12) или че последните поддържали открити връзки с датчаните и саксите, както смята А. Хилфердинг. Второто никак не е изключено, но то едва ли би представлявало някаква сериозна опасност за източно-франкските области при наличието на усилваща се буферна политическа формация, каквато е ободритското княжество. Става дума за нещо друго — ободритите, бидейки силни и чувствайки подкрепата на франкската държава, явно ще се стремят да подчинят и велетите. Това би било вече „племенна концентрация посредством подчиняване на по-слабите към по-силните“ по схемата на Л. Храбова, племенна концентрация сред етнически родствени племена, която би

⁸² Bulin, H. *Pocatky statu veletskeho...*, p. 7.

⁸³ Става дума за княз Дерван. Не може да се търси пряка връзка между държавата на Само и след това развилите се славянски политически формации в Средна Европа, явно, че тя е имала друга роля — запазването на славянския етнически елемент предимно в среднодунавските територии.

⁸⁴ Epperlein, S. *Die Kämpfe zwischen Slawen, Franken und Sachsen...* — In: *Die Slawen in Deutschland*, p. 264.

⁸⁵ Гилхердинг. А. История балтийских славян, 1874, с. 261.

⁸⁶ В немско-латинска транскрипция Witzan, Wilzan, Wizzin, Witzin, Witsinus, Witidus, в сл. Вилчан, предложено от П. Шафарик от сл. Вилкъ, вж. и Гилхердинг. А. История... 1874, с. 263, бел. 1.

могла да има много сериозни вътрешни и външнополитически последици. Но наличието на силно славянско обединение на източната граница не е в интерес на Карл Велики, или както отбелязва З. Еперлайн, императорът се възползувал от борбата между ободрити и велети и не дал възможност на двете племена „да се обединят срещу франкската завоевателна политика“⁸⁷. Тук обаче трябва да подчертаем, че не става дума за временно антифранкско обединение, а за важна етнополитическа консолидация на полабите (без сърбите). Поради това именно франкският крал поддържа ободритите, но когато в края на краищата Драговит се предал на милостта на победителите, неговото положение е съхранено, въпреки че трябва да даде заложенници и да положи васална клетва. Пълното подчиняване на велетите би било изгодно само за ободритите, тъй като реално политически ще бъде в тяхна полза — не трябва да забравяме, че ободритите са наистина съюзници на франките и като такива ще получат, макар и временно, земите на нордалбингите. Всъщност, както се споменава по-горе, при незавършена война със саксите и при назряващия канфликт с аварите Карл едва ли е имал достатъчно ресурси, за да държи велетите в подчинение.

Княз Вилчан е титулован през 789 г. като „*princeps Abodritorum*“, докато при смъртта му през 795 г. официалните франкски анали и близки към тях извори го назовават „*rex Abodritorum*“. В други източници той е наричан „*dux Abodritorum*“, „*dux in Winedis*“. Според Х. Булин от това било видно, че Вилчан не бил княз на собствените ободрити, а на „ободритския племенен съюз“ (курсивът на Х. Булин). Ободритите подчинили вагрите, варните и полабите, а вероятно смолниците и линияните, тъй като се знаело, че последните били отпаднали от съюза през 808 г.. В източниците обаче липсвали данни за вътрешното устройство на тази „надплеменна формация“⁸⁸.

Горната постановка може да се приеме само с уточнението, че именно в последните две десетилетия (до 795 г.) на века с оглед на благоприятните външнополитически условия ободритският княз (т. е. на собствените ободрити) успява да получи върховенство над останалите ободритски племена и дори претендира за подобно върховенство над велетите. Така можем да обясним и известното „повишаване“ в неговата титулатура. Но въпреки йерархичната надплеменна общност у ободритите, традициите на военната демокрация ще останат много силни. Впрочем критерий за акорелацията между тези две тенденции могат да бъдат последващите вътрешни и външни военнополитически събития.

Политическата ситуация в разглеждания регион в началото на първото десетилетие на IX в. въпреки известните ѝ изменения, остава все така динамична. Новият ободритски княз Дражко (Вилчан, както беше споменато, е убит от саксите през 795 г.), въпреки подкрепата от страна на франките, не успява да се наложи не само над велетите, но и над част от своите ободритски князе. Причините за това се коренят може би в недостатъчната ефективност на франкската подкрепа — тя е корисна, т. е. свързана е предимно със саксонските войни, а и частична — оказва се рядко и с оглед политическите интереси на франкската държава на изток за съхраняване обособеността на велетите. Поради това обстановката на североизток е неспокойна и Карл Велики, бидейки вече император, през 804 г. се отправя към Елба. Тук при него идва Дражко и други славянски князе, които излагат своите несъгласия, т. е. нежеланието си да се подчинят на новия върховен княз. Карл разрешава

⁸⁷ Epperlein, S. Цит. съч., с. 265.

⁸⁸ Bulin, H. *Pocatky staty obodritskeho...*, p. 12.

споровете от висотата на своя императорски сан и претенции и, както смята А. Хилдфердинг, поставя Дражко за „велик ободритски княз“⁸⁹, т. е. гех. Следователно управлението на княз Вилчан за времето 789–795 г. и на Дражко до 804 г. не е чак толкова рязък прелом в развитието на политическия строй на ободритските племена. Тези двама князе безспорно са притежавали върховна военна власт през 789, 795 и 798 г., но опитите да наложат върховенството си и в мирно време като че ли се оказват неуспешни, или пък малко успешни. По този начин титлата гех на Дражко за времето преди 804 г., ако изобщо я е имал, ще да е била без достатъчно покритие. В конкретния случай, т. е. през 804 г., Карл просто го установява (*constituit*) като „крал“, и то над собствените му князе (*Sclavorum principes*), между които и него имало несъгласия. Трябва да се има предвид, както отбелязва и Х. Булин, че повечето източници означавали Дражко като „*dux Abodritorum*“ и само Айнхард за 804 г. и *Chronicon Moissiacense* за 810 г. го титуловат като гех. Несъмнено именно събитията в 804 г. са критични по отношение на ободритския княз и на неговите претенции за извисяване на княжеското достойнство. Х. Булин в съответствие със своята концепция се старае да омекоти тези събития, да ги представи като несъгласия между главния, т. е. върховния княз и други князе от същата племенна общност или пък с членове на собствения господарски род и то за власт над целия ободритски съюз. Като аргумент се представя като че ли възникналата вече наследствена княжеска власт. Но тя е в проекция към сина на Дражко, Чедраг, докато роднинските отношения на първия с Вилчан си остават хипотетични. Но дори да тълкуваме събитията през 804 г. като борба за власт над целия ободритски съюз, то и така те са показателни за положението на „върховния“ княз. Явно е, че то не е било никак стабилно, тъй като вътрешнофамилните разпри сред господстващия род много лесно биха могли да получат резонанс сред останалите ободритски племена.

От друга страна, е интересно, че титлата гех е дадена на Дражко от самия Карл Велики. За някои автори този момент не е важен, защото и неговият предходник е притежавал същата титла. Бихме добавили, че някои недобре информирани хронисти назовават гех и Драговит, въпреки че той едва ли е имал дори претенции за великокняжеска власт. Но в случая Дражко е установен за крал от самия император, като преди това не притежава тази титла — ако вярваме на Айнхард, разбира се, но в случая нямаме основания да не му вярваме. Карл Велики, наскоро получил императорската корона, от гледна точка на претенциите си за „защитник и разширител на църквата“ едва ли ще признае езически княз за гех. По това веќе практиката на папството в това отношение не е утвърдена, а тя се отнасяла само към християнски владетели. При това положение Карл, от позицията и претенцията за висш повелител на Запада и император, би могъл да си позволи подобно действие — още повече, че вероятно е предполагал разпространението на християнството в славянските земи. На второ място той има много сериозни военнополитически мотиви с оглед назряващия конфликт с датчаните. Несъмнено тези политически мотиви са надделяли у франкския император. Но установявайки Дражко за „крал“, той едва ли отчита реално съществуващата му власт. Тази власт за императора е една бъдеща проекция, и то в рамките на франкската държава.

На трето място различно информираните франкски писатели, когато приписват една или друга титла на славянските князе, изхождат от

⁸⁹ Гильфердинг, А. История. . . . 1874, с. 268.

представите за политическите отношения в собствената им страна, т. е. влагат тези отношения към обществения строй на съседните земи, поради което често допускат в една или друга степен грешки.

Горната постановка ни навежда към мисълта, че може би Дражко е установен за „крал“ и на ободрити, и на велети, каквото мнение е застъпено в по-старата историография. Тук изворните данни могат да се тълкуват и по-широко, т. е. че Дражко е поставен за „*rex Sclavorum principium*“. Това би било в духа на глобалните универсалистски тенденции в политиката на Карл Велики. Друг е въпросът, че с това издигане на ободритския княз Карл е отстъпвал от предишната си политика на съхраняване обособеността на велетите от ободритите. Но той изглежда няма друг избор на средство, с което да привлече ободритите като съюзник, а и сигурно разбирал, че върховенството над велетите (от страна на Дражко) е нереално при предстоящите стълкновения с датчаните.

Франкският владетел наистина е държал на съюза с ободритите по това време, тъй като им отстъпва и областта Вигмондия (*Wigmondia*), където дотогава живеят саксите-нордалбинги (*transalbiani*). Оттук във вътрешността на страната преди това са изселени обитаващите тези земи нордалбинги. Тези действия на Карл можем да обясним и с желанието му да сломи окончателно съпротивата на саксите, като същевременно създаде буферна зона срещу враждебно настроените датчани. Последните са били традиционни съюзници на саксите и велетите⁹⁰.

През 804 г. Дражко, бидейки преди това военен предводител при военните действия срещу саксите от 798 г. и вследствие на това, намирайки се в по-тесни контакти с франкската върхушка, като княз на собствените ободрити (рериги) вероятно става и върховен („велик“) княз на ободритските племена. Неслучайно избираме тази титла за ободритския княз, тъй като последващите събития показват, че едва ли се стига към пълно подчиняване на племенните князе, с което биха се създали условия за пълно ликвидиране на племенното деление. Трябва да се подчертае, че за държавното развитие на ободритите (бъдещо, разбира се), отношенията в източно-франкската държава от средата на IX в. (феодална държава — нови племенни херцогства) не ще може да е нито образец, нито модел — на подобен път на развитие ще пречат както стеснените условия на географската среда, така и близостта към могъщи и агресивни съседи, т. е. държавният строй на ободритите (а и на велетите) би могъл да се реализира само чрез постепенното ликвидиране на племенната раздробеност от силна великокняжеска власт.

Карл Велики директно принуждава двама ободритски князе през същата 804 г. — Годелюб и Славомир — да се подчинят на новоустановения им гех. Дражко обаче не успява да пожъне плодовете на франкската подкрепа при напрегнатата обстановка в целия район. През 805 г. три франкски армии нахлуват в земите на чехите, като ги опустошават в продължение на 40 дни. В армията, която потегля от Саксония, има „множество славяни“, по всяка вероятност ободрити. Тя преминава през земите на сърбите-гломачи (далеминци). Тамошният княз Семел е принуден да даде двамата си сина за заложници⁹¹. Но походът срещу сърбите или срещу чехите не ще да е дал очаквания резултат, поради което се налага военните действия да бъдат продължени и на следващата година. Тогава войска начело със сина на Карл Велики, също Карл, прекосява р. Заале и нанася поражение на сърбите,

⁹⁰ Пак там, с. 269.

⁹¹ Havlík, L. Цит. съч., с. 182.

които живеели на запад, т. е. собствените сърби. Техният княз Милидух (Miliduch, Milidoch, Melito) загива на бойното поле. Карл след това опустошава земите на сърбите и по десния бряг на Елба. Тогава на източния бряг на р. Заале е формирана сръбската марка, с център крепост, разположена около днешния град Хале. На източния бряг на Елба, срещу Магдебург, също е построена крепост като форпост за агресия срещу тамошните славяни, моричаните, но е и важен плацдарм срещу ободритите и велетите. От тези събития проличава, че южните полаби (т. е. сърбите) са разпокъсани политически и нямат надплеменна организация и общ княз. Между Елба и Заале те вече съвсем пряко попадат под властта на франкската държава. Тяхната съпротива не е ликвидирана напълно. През 807 г. те се бунтуват и се налага да бъдат отново подчинявани. Според Л. Хавлик част от сърбите, заедно с гломачите и някои чешки князе към края на живота на Карл Велики признали „временна трибутарна зависимост“ към франкската държава⁹². По това време ободритите, велети, сърби и чехи са в различно политическо положение спрямо фанките. Сърбите, както изглежда, са администрирани пряко от императора.

През 808 г. се разиграват събития, които ще прекъснат процеса на политическа концентрация у ободритите, като ще имат и негативно значение за цялата група полабско-прибалтийски славяни. Това са съвместните военни действия на датчаните и велетите срещу ободритите.

Както е известно, датчаните още от средата на VIII в. били враждебно настроени потив франкската държава и поддържали саксите, без обаче да са влизали в открити съгласования. Известният саксонски аристократически водач Видукинд бил зет на датския крал Зигфрид. Недоволните от франкската власт сакси винаги намирали убежище на север, в Дания. Приемникът на Зигфрид, Годофрид, през 804 г., намирайки се в Шлезторн (Шлезвиг), неочаквано се отказва да преговора с Карл Велики⁹³. Този враждебен акт на датския крал според нас може да бъде обяснен единствено с подкрепата, оказана от франките на ободритите, тези традиционни неприятел на саксите.

И така, през 808 г. датчаните дебаркират от корабите си на ободритския бряг. Същевременно в страната нахлуват велетите като съюзници на Годофрид. Против Дражко се обявяват южноободритските племена смолинци и линияни. Започва много ожесточена война, главно в крайбрежните райони. Датчаните успяват да завладеят редица укрепления (castella), както и главния търговски пункт на ободритите (сл. Рарогъ), който сигурно е бил здраво укрепен⁹⁴. Дражко, претърпял поражение, трябвало да бяга по всяка вероятност в Германия. Друг ободритски княз, Годелюб, може би същият от събитията през 804 г., оказва съпротива, но е заловен и обесен от датчаните. Годофрид успява да завладее две трети от земите на ободритите и облага населението с данък. Датчаните обаче също понасят големи загуби — при обсадата на някаква крепост загива племенникът на краля и вторият по ранг във войската Региналд. При това положение, а и при настъпващото лошо есенно време Годофрид е принуден да се върне в родината си. Велетите също се оттеглят с голяма плячка. Мерките на франките в полза на техните съюзници се оказват закъснели. Карл, синът на императора, след като

⁹² Според нас само най-западните чешки племена, лучаните. Вж. и Havlik, L. Цит. съч., с. 184.

⁹³ Гильфердинг, А. Цит. съч., 268 — 269.

⁹⁴ „...emporium, quod in oceani litore constitutum, lingua Danorum. Reric dicebatur.“ MGH. SS. I, p. 195.

прекосява Елба, извършва наказателна експедиция против линияните и смолинците и бързо се връща в Саксония.

Кои са били причините за това, както изглежда, внезапно нападение на датчаните? Обясненията на самия Годофрид от 809 г., който иска да се оправдае пред императора, че ободритите сами били започнали неприятелски действия, едва ли са действителни. Х. Булин предполага като мотиви честолюбие и жажда за плячка у датския крал и още, че франко-ободритският съюз от 804 г. бил „препятствие за експанзията на датчаните на юг“. Поради това Годофрид искал да се избави най-напред от по-слабия съперник. Имали значение и търговските интереси, тъй като неслучайно ударът бил насочен срещу Рериг. При оттеглянето си оттам датчаните извели със себе си търговците, като ги настаняват в Шлезторп, по-късния Шлезвиг⁹⁵. Явно, според нас, франко-ободритският съюз от 804 г. е решаващ за определяне мотивите на Годофрид. Последният се е опасявал, че в лицето на ободритския княз ще получи в непосредствена близост силен съсед, респ. враг.

Императорът започва преговори с посланици на датския крал през 809 г. Същевременно между Дращко и датчаните се постига споразумение. На ободритския княз е позволено да се завърне в родината си, като в замяна на това трябва да даде сина си за заложник на Годофрид. С помощта на саксонски войски Дращко нахлува в земите на велетите и ги опустошава, след което покорява и смолинците, завладявайки тяхното главно средище *Connburg* (Коноград или Конов в славотранскрипция). Наистина Дращко за кратко време успява да възстанови предишното си положение, както подчертава Х. Булин. Но това става под сянката на засилващата се франкска експанзия. Извършена е корекция на границата по долна Елба, като на ободритите е отнета Нордалбингия. Там е изградена укрепената линия *Limes Sahoniae*, построени са две крепости на десния бряг на реката, което свидетелствува според данните от източниците за военни намерения срещу славяните⁹⁶.

Когато оценяваме последиците от събитията през 808–809 г., можем да приемем мисълта, че императорът „се убедил“, че не трябва повече да разчита на ободритите за спирането на набезите на датчаните и велетите, а също и обратното — Дращко не може да разчита вече нито на франките, нито на собствените си народ, „особено на южните племена от ободритския съюз“, линияните и смолинците⁹⁷. Трябва да добавим обаче, че набези на иначе войнствените велети във франкската държава до това време поне (809) няма. Може би Карл Велики целенасочено не е оказвал достатъчно подкрепа на ободритите, ако си спомним дори известния Тионвилски капитуларий от 805 г., където се забранява износът и продажбата на оръжие и брони и за ободритите.

Дращко, бидейки пряк проводник на франкската политика, се оказва твърде неудобен за датския крал. Подир това през същата 809 г. той е убит в Рериг от наемници на Годофрид. През 810 г. в Нордалбингия са докарани нови колонисти и Северната марка е изградена окончателно. Както споменахме, тя е насочена не само срещу датчаните, но и срещу ободритите.

Събитията през първото десетилетие на IX в. ще имат важни последици не само за политическите отношения на север, но и за развитието на

⁹⁵ Вероятно не само от славянски произход. Bulin, H. Цит. съч., с. 18.

⁹⁶ „... praesidioque in eis contra Sclavorum incursiones disposito...“ Ann. Regni Francorum, a.a. 808.

⁹⁷ Bulin, H. Цит. съч., с. 19

държавността у тамошните славяни. Тези събития обаче не бива да се тълкуват едностранчиво, т. е. само по посока на Германия или полабско-прибалтийските славяни, без да се отчита комплексът на зараждащите се международни отношения там. Според З. Елерлайн, както видяхме, след подчиняването на саксите жаждата на франкската аристокрация за поземлени владения била задоволена и с оглед на това провежданата от Карл Велики военнополитическа експанзия в началото на IX в. вече била в застой. На преден план излизали въпросите на управлението на новозавладените земи. Франкската църква не взела участие в подчиняването (т. е. в походите — б.а.) на сърби, лютичи и ободрити, понеже била ангажирана с християнизацията на току-що покорените сакси⁹⁸.

Горната оценка ни се струва до известна степен пресилена. Неучастието на църквата е един знаменателен факт, който показва, че франкската експанзия не е в застой, а е в началната си фаза, като се реализира предимно по отношение на собствените сърби. Агресията срещу ободритите и велетите едва сега започва (ако смятаме за акт на агресия отнемането на Нордалбингия и изграждането на Северната марка, която е насочена срещу датчаните). Тук ще пречат не само географско-политическите условия, но и политическите последици от аварските и саксонските войни, например франкско-ободритският съюз.

Х. Булин тълкува военните конфликти през първото десетилетие на IX в. в смисъл, че политическата и военна мощ на ободритския княз била голяма, вероятно по-широка, отколкото на неговия предшественик Вилчан. Това било видимо по победата му над трансалбингите (789), по бързото възобновяване на предишната му мощ след войната с датчаните (808), по военното му надмощие над вождовете на отделните ободритски племена, респ. смолинците и линияните. Това преобладаване именно било един от „главните сплотяващи елементи“ на раждащата се ободритска държава. Князът се опирал не само на силната си военна дружина, но и на народното опълчение (*exercitus*), но подкрепата от него не била сигурна, както показвали събитията при войната с датчаните⁹⁹.

Горните обстоятелства, поне според нас, са свидетелство за един първоначален момент на зараждане на държава у ободритите. Дrajко благодарение на продължителните си военнополитически контакти с франките в края на живота си се превръща от дих в гех, със самочувствие и аспирации да засили властта си въпреки условността на титулатурата, която му дават франкските хронисти. Но в края на краищата, ако не съпротивата на собствения му народ (*populages*, т. е. народното опълчение — тези понятия се покриват, но може да става дума и за родова аристокрация; последното според нас е най-вероятно), който не го подкрепя в критичен момент, или съпротивата на отделни племенни князе (линяни и смолинци), то външнополитическите условия са попречили на процеса на държавообразуване. Князът е убит, може би и с подкрепата на вътрешни сили. Последното е само предположение, но е твърде вероятно, тъй като нападението на датчаните предишната година имало за резултат „частично разпадане на ободритския съюз“¹⁰⁰. Всъщност не е лишена от основание мисълта на А. Хилфердинг, че през 809 г. ободритите се оказали вече по-слаби от велетите. Неслучайно за похода срещу последните през 809 г. Drajко е трябвало да търси помощта на неотдавнашните си врагове (до преди 10 г.) — саксите.

⁹⁸ Epperlein, S. Цит. съч., с. 266.

⁹⁹ Bulin, H. Цит. съч., 19 — 20.

¹⁰⁰ Пак там, с. 23.

Що се отнася до самите велети, участието им във войната през 808 г. на страната на датчаните показва, че подчиняването им през 789 г. е било доста формално. Както споменахме, те нямат причини да враждуват директно с франките, но през 809 г. последните започват строежа на бурга Нохбуоки (Нохбуоки), на левия бряг на Елба, срещу Lunkini, сл. Лончин, дрг. Ленцен, където били земите на смолиниците. За велетите не било трудно да се досетят за предназначението на това укрепление и през 810 г. преминават Елба и го разрушават. Велетите действували съвместно с линияните, тъй като на следващата 811 г. срещу тях е изпратена войска, която опустошава земите им, като крепостта Хобуоки е възстановена. През 812 г. военната експедиция е против самите вилци. Тя обаче едва ли има никакви решаващи успехи, тъй като велетите са принудени да дадат само заложници¹⁰¹. Какво показват всички тези факти? Преди всичко, че линияните, които са върнати през 809 г. „ad suam societatem“, явно са гравитирали повече към велетите и етнически и политически, респ., че ободритската *societas*, под върховенството на собствените ободрити не е изградена докрай преди тази година. От друга страна, в тези сведения липсват данни за съществуването на върховна княжеска власт или каквато и да е друга форма на политическа цялост на велетските племена. Поради това трябва да приемем, че положението от края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век едва ли се е променило съществено.

Политическите отношения между империята и полабско-прибалтийските славяни не се променят съществено през следващите две десетилетия, въпреки относителното отслабване на франкската държава по време на управлението на Людовик Благочестиви (814–840). Новият ободритски княз Славомир е утвърден от Карл през 810 г. във връзка с назряващия нов военен конфликт с Дания — императорът преминава в Саксония с франкската войска, а при него идват ободритите като съюзници срещу общата опасност от север¹⁰². Този съюз продължава със сигурност до 815 г., когато саксонски войски и ободрити провеждат не съвсем успешна военна операция в Дания, която е във връзка с вътрешните междусобици там, в които се намесва и империята¹⁰³. През 816 г. в Компьен при императора идват посланици на ободритите, но подробности за водените преговори не са известни. Но през 817 г. между Славомир и Людовик се идва към открито неразбирателство. Императорът решава Славомир да раздели княжеската власт (*regiam potestatem*) със сина на Дражко — Чедраг¹⁰⁴. Какви са мотивите на франкския владетел да направи тази крачка. Според А. Хилфердинг Людовик, „слаб и чужд на каквито и да е нови политически замисли“, бил подтикнат от домашните врагове на Славомир¹⁰⁵. Х. Булин в подобен смисъл указва, че това били пратениците на Чедраг през 816 г. в Компьен, които предявили претенции за наследяване¹⁰⁶. Тези съображения наистина са верни (малко спорни биха били наследствените права на Чедраг), но интересно е според нас как се е родила идеята за „двувластие“ у Людовик? Политическата линия, която провежда този владетел към полабско-прибалтийските славяни, едва ли ще бъде различна от

¹⁰¹ Ann. regni Francorum, a.a. 811, 812; Bulin, H. Pocatky statu veletskeho..., p. 19.

¹⁰² Ann. S. Amandi, a. 810. MGH, SS. I, 14.

¹⁰³ Съперничеството за властта е между синовете на Годофрид, Олаф и Ерик, и братята на умрелия през 812 г. крал Хеминг — Харалд и Регинфрид. По-подробно вж. Гилбердинг, А. Цит. съч. с. 285.

¹⁰⁴ Ann Regni Francorum, a.a. 817, F. Kurze, p. 147.

¹⁰⁵ Гилбердинг, А. Цит. съч., с. 286.

¹⁰⁶ Bulin, H. Pocatky statu obodritskeho..., p. 24 — 25.

онези тенденции, които се стреми да прокара във вътрешноимперските дела. Той се старае да прекъсне тенденциите на дисоциация и упадък (явно ги е забелязвал) чрез църковни и политически реформи, опирайки се на привържениците на единство на империята. Главната му идея е чрез „християнизация на цялостния държавнополитически живот да обнови фаранкската империя“, респ. в това християнско единство би се дошло и към разграждането на обособеностите на различните етнически групи и на възникващите народи и тяхното смесване¹⁰⁷. Намеренията на Людовик в светската сфера са значително по-малко. Тук обаче се откроява приетият през юли 817 г. *Ordinatio imperii*. Според него най-големият син на Людовик е обявен за негов наследник и съимператор. В случай, че Людовик умре, другите двама братя (Пипин и Людовик Немски) трябвало да признаят неговото върховенство, като запазвали титлите си на крале. Освен това Пипин получавал като наследство владение Аквитания, а Людовик Немски — Бавария. Приживе Людовик Благочестиви запазвал върховната власт¹⁰⁸.

Франкският владетел може би искал да наложи патримониалното разбиране на властта и над ободритската върхушка. То обаче не би благоприятствувало политическото развитие на ободритите, поне в този първоначален етап от изграждането на техния държавен строй. Нека припомним, че Хлодвиг (края на V в.) избива всичките си роднини, за да се наложи над франките.

Славомир категорично отказва да дели властта с Чедраг и търси съюз със синовете на Годофрид. Съвместните военни действия на датчани и ободрити през 817 г. в Нордалбингия се оказват неуспешни. Ключовата крепост на *Limes Saxoniae*, Езесфелдбург, се оказва трудно превземаема¹⁰⁹. Войната продължава и през 819 г., когато Славомир претърпява поражение и е отведен в Германия, където са извикани и „*primores populi sui*“, които го обвиняват в много престъпления. Славомир не е в състояние да се защити разумно и затова неговото „кралство“ (*regnum*) е дадено на Чедраг, сина на Дражко¹¹⁰.

Горните събития, както са забелязали повечето автори, са показател и за вътрешните отношения в ободритското общество. Но понеже сведенията за франко-ободритските контакти от 20-те години до средата на IX в. са по-малко, отколкото тези за първото и началото на второто десетилетие на същия век, по наше убеждение би трябвало да се оценяват комплексно, в общ контекст. И така, през 821 г. и Чедраг е обвинен в измяна и съюзни отношения със синовете на Годофрид. Славомир е помилван и изпратен в родината му. По пътя обаче се разболява и умира, като преди смъртта си приема и християнството¹¹¹. По-особено внимание заслужават събитията през 823 г. Чедраг, който задържа княжеската власт след смъртта на Славомир, на сейма във Франкфурт през същата година отново е обвинен в недостатъчна вярност към императора и в нежелание лично да дойде в двора. Людовик изпраща при ободритския княз посланици, които се връщат заедно с някои първенци (*primores*) на Чедраг. Последните обещават, че князът ще дойде в императорския двор следващата зима. И наистина още същата година той пристига, но е посрещнат милостиво и му е позволено да се върне в

¹⁰⁷ Bartmuss, H.-J. *Der Beginn der Zerfalls... Deutsche Geschichte*, Bd. 1, 1982, p. 326.

¹⁰⁸ Wocke, R. *Vom Frankenreich Zum Deutschen Reich. Deutsche Geschichte*, Bd. 1, T. 1, 1983, p. 152.

¹⁰⁹ *Annales Regni Francorum*, a.a. 817. MGH, SS, 6, F. Kurze, 1895, p. 147.

¹¹⁰ Пак там, 149 — 150.

¹¹¹ Пак там, с. 157.

„кралството“ (regnum)¹¹². Въпреки подкрепата на франките Чедраг не чувства „здрава основа под краката си“¹¹³. Не са изминали три години и на сейма в Ингелхайм през 826 г. отново идват *primores Abodritorum*, за да се оплакват от него. Последният пристига сам при императора, но е задържан. Същевременно са изпратени легати при ободритите, които трябва да проучат дали те (*populus Abodritorum, vulgus*) ще приемат властта на Чедраг. Посланиците бързо се връщат и съобщават, че тамошният народ не е единен в мнението си той да бъде приет за крал. Но някои *melio res tamen as praestantiores* били съгласни да го приемат. Поради това Людовик, след като взема заложници, връща Чедраг и неговото кралство (*regnum suum*)¹¹⁴.

Отношенията между полабско-прибалтийските славяни и Германия през 30-те години вече съвсем пряко се свързват с фона на вътрешните междусобици във франкската държава. Людовик Благочестиви не успява да постигне желаното единство на империята. През 829 г. е решителната стъпка за разцеплението на каролингската династия. Тогава на сейма във Вормс се обявява, че на родения през 823 г. син от втория брак на Людовик Благочестиви, Карл (Плешиви), се дават като наследствени владения Швабия, Елзас, Реция и част от Бургундия, с което се нарушава *Ordinatio imperii* от 817 г. През 830 г. се бунтуват войските, които трябвало да се отправят на поход срещу бретонците. Те са оглавени от Лотар, Людовик Немски и Пипин и се насочват срещу Париж. Людовик Благочестиви е принуден да признае поражението си и на сейма през май същата година в Компиен да провъзгласи Лотар тържествено за сърегент, като фактически предава властта в неговите ръце. Но поради несъгласията между братята той скоро успява да възвърне позициите си. През 832–834 г. има нови стълкновения между Людовик Благочестиви и неговите синове. След несъстоятелната битка при Люгенфелд (до Колмар) той отново трябва да се отказва временно от властта. През 837 г. се идва към нови несъгласия с оглед на новата подялба, при която на Карл е дадена Фрисландия и земите между Маас и Сена (както изглежда, императорът твърде много е държал на последния си син — б.а.). Людовик Немски отново е недоволен, при което императорът през 839 г. му признава претенциите в *Francia orientalis*. След смъртта на Пипин е извършена нова подялба само между Лотар и Карл. Людовик Немски започва веднага война срещу баща си, но е разбит и т.н.

При тези обстоятелства са и акциите на полабско-прибалтийските славяни, особено изразени по време на доста напрегнатите вътрешни отношения в империята през 838–839 г.. През 838 г. ободритите действуват съвместно с датския крал Ерих, който предявява претенции над Фрисландия, почти завладяна от викингите. Срещу ободрити и велети са изпратени графовете Адалгар и Егило, които, когато се завръщат, обявяват, че тези славяни са подчинени¹¹⁵. На следващата 839 г. за първи път се реализира някакво общополабско единство. Сърби и велети нахлуват в сръбската марка и изгарят няколко села. Франкска войска, съставена от сакси, тюринги и източни франки (австразийци) тръгва едновременно и срещу ободритите и линияните, и срещу велетите и сърбите-голодичи (коледичи?). Князът на последните Цимускло е убит. За резултатите от похода срещу ободритите и линияните в изворите няма никакви данни¹¹⁶. Всъщност тук за последен път през IX в. франкските хронисти споменават за велетите.

¹¹² Пак там, с. 162.

¹¹³ Bulin. Н. Цит. съч., с. 32.

¹¹⁴ Bulin, Н. Цит. съч.; *Annales Regni Francorum*, a.a. 826. p. 171.

¹¹⁵ Ann. Bertiniani, a.a. 838, MGH, SS, 5. G. Weitz. 1883, p. 16.

¹¹⁶ Пак там, с. 23.

Нови военни стълкновения между Германия и ободритите следват непосредствено след окончателното разпадане на франкската държава през 843 г. През 844 г. при военната експедиция на Людовик Немски загива ободритският крал (гех) Гостмисъл. В различните източници има различия в разказа за това събитие. Фулденският анализист добавя, че след поражението на Гостмисъл и неговата смърт страната и народът са поставени под управлението на тамошните князе (*duces*)¹¹⁷. Ксантенският хронист пък съобщава, че Людовик се отправил с войска срещу славяните, където един от техните „кrale“ (*unus ex regibus eorum*) е убит¹¹⁸. Трета група източници говорят, че крал Лотар убил славянския „крал“ Гостмисъл (*Gestimulum*), а останалите кrale подчинил¹¹⁹. Ксантенският анализист добавя, че веднага след оттеглянето на крал Людовик тези славяни се отмятат от верността си към него, което може да се свърже и с евентуалното им участие през 845 г. в повторното нападение на датчаните в Нордалбингия, когато Хамбург отново бил оплячкосан¹²⁰. Трябва да приемем без съмнение мнението на К. Ваховски и други автори, че в кръга от горните извори фулденските анали са най-точни с оглед на по-добрата информираност на автора им. Но да се мисли, че анализистите от другите два кръга съвсем не са запознати с положението на изток и поради това посочвали, че Гостмисъл бил един от славянските кrale изобщо, не би било най-правилно¹²¹.

Следващото известие се отнася към 858 г. Тогава според фулденските анали срещу ободритите и линияните е изпратен малкият син на краля, също Людовик, срещу сърбите тръгва маркграфът на сръбската марка Такулф, а срещу моравците — най-големият син Карломан¹²². Изворът не показва какъв е резултатът от този поход. Безспорно е обаче, че вече през 50-те години на IX в. назрява по-общ конфликт между Германия и нейните средноевропейски славянски съседи, между които главната роля ще играят моравците¹²³. Тези обстоятелства след 851 г. се опитват да използват сърбите, за да отхвърлят властта на Германия. През 856 г. са подчинени гломачите, които са принудени да платят данък и да дадат заложници¹²⁴. По всяка вероятност преди 858 г. Людовик е успял да възстанови старото положение, опирайки се на един от сръбските князе, Честибор. Но последният е убит при вътрешни размирици може би и през следващата 859 г.¹²⁵ Този факт дава възможност за двойно тълкуване — или сърбите да са възвърнали отново самостоятелността си, или пък окончателно да са на път да загубят каквато и да е автономия. Второто ни се струва по-вероятно.

През 862 г. Людовик Немски принуждава ободритския дук Дабомисъл да даде заложници и да се подчини¹²⁶. Но пет години по-късно той отново предприема много широка военна акция, като изпраща срещу ободритите сина си Людовик със саксонска и тюрингска войска¹²⁷. В следващите две десетилетия известията в източниците за военнополитическите релации между Германия и ободритските племена не прекъсват. Напротив, за съпротива на

¹¹⁷ *Annales Fuldenses*, a.a. 844, MGH, SS, 7, F. Kurze, 1891, p. 35.

¹¹⁸ *Ann. Xantenses*, a.a. 844, MGH, SS. II. 228.

¹¹⁹ *Annales Weisburgenses*, Zamberti, MGH, SS, III, 47.

¹²⁰ Вж. и Гильфердинг, А. Цит. съч., 299 — 300.

¹²¹ Подобно на Bulin, Н. Цит. съч., с. 39.

¹²² *Ann. Fuldenses*, a.a. 858, p. 49.

¹²³ Havlik, Н. Цит. съч., 192 — 193; *Ann. Bert.* a. 851, p. 41.

¹²⁴ *Ann. Fuldenes*, a.a. 856, p. 47.

¹²⁵ *Ann. Fuld.*, a.a. 858, p. 51.

¹²⁶ Пак там, с. 56.

¹²⁷ *Annales Bertiniani*, a.a. 867, p. 87.

сръбските племена се споменава още няколко пъти. Тази съпротива е във връзка с конфликтите на Германия с Велика Моравия и Чехия, с отслабването на империята след смъртта на Людовик Немски през 876 г. и с географското разположение на сърбите, т. е. че са били най-близо към великоморавския ареал от всички полабско-прибалтийски славяни. През 872 и 873 г. изглежда сърбите въстават. След смъртта на Такулф новият маркграф на сръбската марка Ратолф и майнцият архиепископ Луитберт полагат много усилия, докато възстановят предишното положение през януари 874 г.¹²⁸ Линяни и суселци (suisli) отказват да плащат данъци, при което Карл III през 877 г. е принуден да ги събира насилствено. С по-голяма острота са събитията от 880 г. Тогава гломачите и сърбите въстават, съюзават се с чехите и нахлуват в Тюрингия. Там обаче са разбити от новия маркграф Боп (Ворро)¹²⁹. Това са също и последните данни за сърбите. Но с оглед на това, че по-нататък (т. е. до края на века) липсват данни за данъчна зависимост на сърбите към франкската държава и че тюрингският херцог не е бил означаван като херцог или маркграф на сръбската марка, едва ли трябва да се прави заключение, че сърбите са били присъединени към сферата на великоморавската държава¹³⁰.

Фулденските анали съдържат и последното известие за ободритите под годината 889. Тогава през юни и юли Арнулф решава да предприеме военни действия срещу тях. Но били постигнати малки резултати и кралят решава да разпусне събраната голяма войска¹³¹.

Преките данни за военнополитическите контакти между велетите и франкската държава след 812 г. са съвсем ограничени. На сейма във Франкфурт 822 г. при императора идват посланици и на трите групи полабско-прибалтийски славяни — велети, ободрити и сърби. Каква е била целта на тези посланичества не е ясно¹³². Може да се предполага съвсем определено, че отношенията между империята и славяните точно по това време са съвсем спокойни. На следващата 823 г. на сейма в същия град пред императора се представят двамата братя князе на велетите (Milegastus et Ceala — dragus), които водат спор за княжески престол. Те са синове на княз Люб. Последният управлявал заедно с братята си, но понеже бил най-възрастен, държал в ръцете си върховенството (ad eum totius regni summa pertinebat). Когато княз (rex) Люб загива преди 823 г. във войната с ободритите, по-големият брат Милегост бил въведен във властта според обичая (secundum ritum gentis) от народа (populus Wiltzorum). Но той управлява лошо и велетите поверяват кралската чест (regium honorem deferunt) на Целодпар. Кралят изслушва и двамата и като разбира, че желанието на народа (gentis voluntas) е на страната на по-младия брат, решава спора в негова полза¹³³.

¹²⁸ Ann. Fuld., a.a. 872, p. 81.

¹²⁹ Пак там, 89 — 90, 94 — 95.

¹³⁰ Havlik, L. Цит. съч., с. 197.

¹³¹ Ann. Fuld., a.a. 889, p. 118.

¹³² Annales regni Francorum, a.a. 822, F. Kurze, p. 159.

¹³³ Пак там, с. 160.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Накрая ще се опитаме да обобщим изложените дотук факти за военните и политическите отношения на полабско-прибалтийските славяни и франкската държава, съответно Германия, в рамките на поставената от нас историко-географска концепция.

Нека видим първо какво е положението при сърбите и велетите, тъй като данните за тях са по-малко и нещата като че ли са по-ясни. Сръбските племена (собствените сърби и живеещите отвъд Елба) са най-близо до огнищата на агресия, т. е. те са в най-неизгодни географско-политически позиции. Превесът на Германия над тях е видим някъде към средата на IX в. и опитите им за съпротива са съвсем частични, свързани са с влиянието на външни фактори (Велика Моравия, вътрешното отслабване на империята, нападения на норманите и пр.). В резултат от връзките им с франкската държава техният обществен строй най-бързо се феодализира, като се разрушават военно-демократичните отношения. Но това се извършва под прякото надмощие на Германия и сръбските племена не могат да се консолидират нито етнически, нито политически. Същевременно те не са в състояние да гравитират политически (съответно да бъдат завладяни) към етнически родствени съседи, тъй като държавнополитическият строй у последните (чехи, ободрити, велети) е все още в начален стадий на развитие.

Политическите отношения на велетите с Германия в края на първото и началото на второто десетилетие на IX в. показват, че те не са попаднали в някаква форма на зависимост от империята, а също не са единно политическо цяло, т. е., че липсва единна великокняжеска власт. В този смисъл критични се оказват 822 и 823 г. Велетите тогава никак ненадейно са попаднали под върховенството на Людовик Благочестиви, който решава техни вътрешни проблеми и разпри между техните князе. Може би това е станало вследствие на войната с ободритите преди 822 г. и сега на сейма във Франкфурт през 823 г. тази номинална зависимост е на път да бъде разширена. По-важни обаче са другите обстоятелства. Люб се различава съществено по титулатурата и по размерите на обладаваната от Драговит власт — той е гех, докато последният е бил само един от *regulus*-ите. Велетският княз, въпреки че дели властта си със своите братя, властвува над четирите основни племена от бъдещия лютички съюз като велик княз, имайки и наследствени права. Това, че отделните племенни князе (*reguli*) не са споменати при смяната на върховния княз, в никакъв случай не означава, че те не са съществували. Х. Булин не е съгласен с мнението на К. Ваховски, че смяната на Милегост и установяването на Целодраг е извършено от народно събрание на „*populus Wiltzorum*“ с оглед на това, че липсват данни за действие от съвет на племенни князе и старейшини. К. Ваховски според Булин се опирал върху по-късни данни от края на X в. за съществуването на подобно „вече на целия народ“¹³⁴. К. Ваховски разсъждавал ретроспективно. Всъщност тук Х. Булин надценява ролята на единната княжеска власт като израз на превръщането на племенния съюз в държавна организация. Във връзка с *Vita Hludowici imperatoris* на с. 36 се обяснява, че управлението на Милегост било деспотично и засегнало класовите интереси на велетската аристокрация, т. е. *primores*, които искали да имат *свой* (курсивът на Х. Булин) княз, като прослойка, която вече се превръщала в „раннофеодална шляхта“¹³⁵. Според

¹³⁴ Bulin. H. Pocatky statu veletskeho... , p. 23.

¹³⁵ Пак там, с. 24.

нас конкретните данни не позволяват такова тълкуване. Най-вероятно великокняжеската власт е току-що възникнала. При събитията през 812 г., ако следваме логиката на същия автор, няма данни за съществуването на върховен княз и такъв не е споменат. Наследствените права на Милегост върху княжеския престол *secundum gutum gentis* не могат да бъдат сериозен аргумент, защото аристократичността се е наследявала в рамките на патриархалните порядки и в по-ранните фази на военната демокрация. При това положение е естествено да се мисли, че през 20-те години на IX в. у велетите народното събрание (ако не на всички велетски племена, то поне на собствените велети) решава въпроса за смяната на властващия княз. Функциите на тази институция наистина не са ретроспекция на едни отношения, съществували в края на X в., а наследство от един по-ранен период на развитие след населването на велетите в техните земи.

Към горните събития трябва да присъединим и участието на велетите в общополабското въстание през 839 г. Следващите известия са от края на 20-те години на X в., но тогава липсва върховна княжеска власт. Повечето автори са склонни да обясняват тази празнина с вътрешни междуособици, които отслабили княжеството и довели към изчезване на централната власт, примерно на границата между IX и X в.¹³⁶ Според нас съображения в обратна посока също не биха били изключени, т. е., че империята с оглед на упадъка на каролингската система, на ангажираността ѝ предимно към среднодунавските територии и неспокойното положение в земите на сърбите (най-близки към чешко-моравския ареал), не е имала достатъчно ресурси за агресия срещу велетите и дори ободритите през втората половина на IX в.

Ходът на обществено-политическото развитие на велетите през IX в. въпреки липсата на достатъчно изворни данни, може да се реконструира приблизително по следния начин. Преходът към ранни форми на държавно устройство (върховна великокняжеска власт) с все още силни традиции на военната демокрация, щё отнесем към края на второто десетилетие на IX в. Той се извършва автономно, съдействието на външни сили — съюзът с Дания през 808 г., едва ли има някакво решаващо значение, а политическите интереси на империята не са насочени към подобно съдействие. Около 821 г. или малко преди това, след неуспешна война с ободритите, велетите са принудени да признаят върховенството на франкската държава. Бидейки в непрекъснати междуособици с размирните си синове и старейки се да осъществи нереалните си вътрешнополитически замисли, Людовик Благочестиви не е в състояние да ликвидира централната княжеска власт у велетите. Все пак той сигурно би предприел някакви стъпки, за да разшири дори номиналното си върховенство, което е причина за участие на велетите в общополабското въстание през 839 г., чиито последици не са ни известни. През втората половина на IX в. княжеството стои извън центъра на външната политика на Германия. Същевременно вътрешни междуособици довеждат до упадък и изчезване на върховната княжеска власт най-късно към края на IX в. Последното е може би потвърждение, че преходът към държавност в края на второто десетилетие е бил частичен.

Ободритите са свързани най-пряко с интересите на франкската държава на север още през последните десетилетия на VIII в., поради което трябва да очакваме, че процесите на политическа концентрация при тях ще започнат най-рано. И наистина князът на собствените ободрити Дражко напълно успява да наложи великокняжеската си власт и да ликвидира вътрешноплемен-

¹³⁶ Подобно е мнението на Х. Ловмиански и Х. Булин. Пак там, 27 — 28.

ните разпри, след като е поставен от самия Карл Велики за „гех“. Подкрепата на франките обаче е колеблива заради завършването на саксонските войни и неизяснените им отношения с датчаните. Напрегнатата международна обстановка на север също се отразява неблагоприятно. След войната с датчаните през 808 г. се стига до частично разпадане на ободритския съюз — отпаднали линияните и смолинците. С помощта на франкско оръжие князът успял да възвърне предишното си положение, но скоро е убит от ръката на датски наемник. Неговият наследник Славомир (810 — 819) първоначално също е в съюзни отношения с империята срещу общата опасност от север и подчинявайки се на върховенството на империята, притежава върховната княжеска власт. Но Людовик Благочестиви пряко се намесва във вътрешните работи на княжеството, принуждавайки Славомир да дели властта си със сина на Дражко — Чедраг. Когато Славомир отказва категорично, срещу него е изпратена войска, ободритите търпят поражение и през 819 г. князът им е отведен в Германия като пленник. Там са извикани и неговите *primores*, които го обвиняват в много престъпления. Изворите обаче не показват какъв е характерът на тези „престъпления“. Поради това дори да приемем, че *primores populi sui* не са били отделни князе (*Teilfürsten*, т. е. на отделните ободритски племена), то оплакванията на тези представители на висшия слой от аристокрацията могат да се обяснят единствено със стремежите на върховния княз да обуздае значителната им по това време самостоятелност.

Славомир е свален от власт, тъй като Людовик явно сметнал оплакванията на неговите първенци за основателни. Не е изключено обаче императорът да е инсценирал „оплакванията“ на аристокрацията, още повече, че две години преди това Славомир отказал да се подчини, дори заявил, че никога повече няма да прекоси Елба, за да дойде в императорския двор, а и влязъл в съюз с датчаните.

Новият княз Чедраг (819 — ?) се старае да продължи традициите от времето на своя баща, но външнополитическите условия били вече други. Както изглежда, той не само че не позволявал на аристокрацията да надига глава, но се стремил и да провежда независима от империята външна политика, установявайки връзки със синовете на Годофрид, на който Людовик нямал доверие. Поради това той е обвинен в измяна през 821 г., а през 823 г. се разменят посланически мисии, за да се стигне до критичните събития през 826 г. Тогава следват нови оплаквания на *primores Abodritorum*, вследствие на които князът е извикан и задържан в императорския двор. Императорът изпраща свои легати, които може би по дипломатически път е трябвало да подготвят смяната на властващия княз — да не забравяме, че Людовик обявява през 821 г., че Чедраг е лишен от княжеско достойнство и изпраща за негово място отново Славомир, който обаче заболява и умира по пътя. В случая изглежда военна сила не било възможно да се приложи за разлика от 819 г., тъй като вътрешните междуособици във франкската държава назряват. Легатите или не са могли да намерят подходящ човек, който да замени Чедраг, или не са получили достатъчно подкрепа за намеренията на Людовик. Поради това след като се върнали е обявено, че някои *meliores ac praestantiores* са съгласни Чедраг да остане на княжеския престол.

Следващите събития се отнасят към участието на ободритите във въстанието 839 г. и смъртта на ободритския гех Гостимисъл през 844 г. Тогава властта на старите племенни князе (*duces*) е възстановена. През 862 г. ободритският дук Дабомисъл е принуден да даде заложници и да се подчини. Военни действия се предприемат и през 867 и 889 г., без изглежда да имат някакъв видим резултат.

Изложените по-горе съображения за франко-ободритските отношения през IX в. ни карат да мислим, че и у тази група полабско-прибалтийски славяни раннофеодалната политическа структура се развива по-интензивно в края на второто десетилетие и началото на 20-те години на същия век. Франкската политика целенасочено или не, оказва задържащо влияние в това отношение. Людовик Немски независимо от подбудите му, два пъти, а може би и три пъти, се опитва да смени ободритския княз — веднъж това му се удава (819). Преките опити за намеса и за разширяване на върховенството на империята може би са довели до въстанието през 839 г., когато франкският протекторат е отхвърлен напълно. Но през 844 г. върховната княжеска власт била ликвидирана в резултат на похода на Людовик Немски. Този факт бил доста знаменателен само дори със самата му възможност, т. е. показва, че старите военно-демократически порядки не били напълно изживени. Но, от друга страна, въпреки че центърът на политиката на Германия от средата на IX в. се изместил към среднодунавските области, трябва да минат едно-две десетилетия, за да победят центростремителните сили у ободритските племена, което и станало около 862 г. Безспорно процесът на политическа централизация бил силно затруднен или забавен при липсата на благоприятните условия от началото на IX в. Далеч сме обаче от мисълта да твърдим, че през втората половина на IX в. няма единна княжеска власт, при все че характерът на ободритското княжество като раннофеодална държава не трябва да се надценява.

* * *

Процесът на възникване на ранни държавнополитически формации протича у ободритите и велетите почти едновременно, т.е. през първото и второ десетилетие на IX в. Той е по-контрастен и изразен у ободритите с оглед на прякото съдействие, което техните князе получават от франкската държава. Благодарение на това те могат да засилят великокняжеската си власт до размери, близки към владетелските институции на раннофеодалната държава. Същевременно обаче в този първоначален момент е естествено да са силни традициите на военната демокрация, генетически свързани с новите структури.

Основно значение за възникването на раннофеодалната държавност у ободритите и велетите е тяхното засилено социално-икономическо развитие в предхождащия период. Но този фактор може да реализира своето действие единствено при благоприятни външнополитически условия. В противен случай етническата и дори политическа обособеност не ще може да прерасне в раннофеодална държава.

На трето място, много важно е значението на контактите на етническите общности с външни сили, съответно с франкската държава. Тези контакти, както беше казано по-горе, от една страна, ще подтикват пряко политическата концентрация чрез получаваната военна и политическа поддръжка. В подобна посока са и други връзки — изпращането на посолства, даването на заложици и признаване на васална зависимост към франките. Но, от друга страна, и обратното действие на горния фактор може да има позитивно значение, например военната заплаха за консолидирането на велетската общност. В този смисъл провеждането на самостоятелна външна политика е важен индикатор за напредналия процес на възникване на раннофеодалната държава. Опит за самостоятелни действия прави Славомир през 818 г., когато се съюзява с датчаните, наистина принудително, тъй като Людовик Благочестиви иска ободритския княз да раздели властта си с Чедраг.

Последният вече целенасочено установява връзки със синовете на датския крал Годофрид през 821 г.

Първото десетилетие на IX в. или поне началото му се оказва много важно по отношение на втория и третия фактор, т. е. международните условия и военнополитическите контакти, тъй като тогава се определя тяхната насока. Поради това си позволихме да разглеждаме обособено събитията от това време.

* * *

Военнополитическите отношения между франкската държава и полабско-прибалтийските славяни през IX в. най-общо илюстрират зараждането на международните отношения на североизток. Но те имат различен характер, последици и значение за двете участващи страни. Франкската държава, като поставя началото на своята северна политика, по-често е активният фактор, т. е. тези отношения по същността си не са равноправни. Каролингите чрез тях подхранват и реализират имперските си християнско-универсалистки идеи, тъй като имат срещу себе си един неравностоен в повечето случаи противник. Но тази реализация не може да отиде докрай, тъй като римският християнски универсализъм се оказва невярна и неосъществима политическа доктрина, която ще влияе отрицателно и върху бъдещото развитие на Германия. В началото на IX в. по времето на К. Велики превесът на франките над непосредствените им съседи на изток може би ще влияе положително и за вътрешното утвърждаване на феодалните отношения, отношенията на господство и подчинение. Това обаче не се отнася към имперските претенции на Каролингите.

Другата страна, полабско-прибалтийските славяни, са в по-различно положение. Началните три десетилетия на IX в. явно се оказват много важен момент за тяхното политическо развитие. Тогава е началната фаза на преустройството на военно-демократичните им структури във военно-йерархични, началото на утвърждаването на държавния строй у тях. Свидетелство за това е може би фактът, че именно по това време се открива най-високият интензитет на военнополитически отношения с франките и едно относително повишаване на титулатурата на техните князе. Но поради това, че тези отношения се реализират предимно с оглед интересите на франкската държава, т. е. касаят само част от тези западнославянски племена, респ. ободритите, че тук се намесват и трети сили (Дания), се стига към неблагоприятно усложняване на международната обстановка, което в крайна сметка ще попречи на етническата, културната и политическата консолидация поне на ободрити и велети. Спадането на интензивността на тези отношения след 30-те години на IX в. според нас не трябва да се обяснява само чрез упадък на Каролингската система и династия и преместването на центъра на политически отношения към Средното Подунавие. Това е може би свидетелство и за деградацията на позитивните процеси, които се развиват в първите три десетилетия на века у полабско-прибалтийските славяни. А тази деградация ще бъде резултат предимно на конфронтацията на тези славяни с франкската държава.